

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ О.В.Стрельцова

«_____» _____ 2021 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«МАГІСТР»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

**Тема: Міжнародно-правові механізми захисту права власності в період
окупації**

Виконавець: Стрекотенко Лілія Вадимівна

Науковий керівник: к.ю.н., професор Короткий Тимур Робертович

Нормоконтролер: викладач Головатенко Марина Юріївна

Київ, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ.....	7
1.1. Механізми захисту права власності в період окупації в міжнародному гуманітарному праві	8
1.2. Механізми захисту права власності в період окупації в рамках міжнародного права захисту прав людини.....	19
РОЗДІЛ 2 ЗАХИСТ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА УКРАЇНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	31
2.1. Захист права власності України на тимчасово окупованих територіях у Міжнародних інвестиційних арбітражах.....	32
2.2. Захист права власності України на тимчасово окупованих територіях у Європейському суді з прав людини	40
РОЗДІЛ 3 ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ УКРАЇНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	51
3.1. Захист права власності юридичних осіб України на тимчасово окупованих територіях в умовах агресії Російської Федерації.....	52
3.2. Захист права власності фізичних осіб України на тимчасово окупованих територіях в умовах агресії Російської Федерації.....	63
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із наслідків тимчасової окупації Російською Федерацією окремих частин Донецької, Луганської областей та Кримського півострову можна назвати незаконну експропріацію майна, такого, що входить в державну власність, так і майна юридичних та фізичних осіб України. Серед різнобічного порушення прав людини, порушення права власності на тимчасово окупованих територіях не стало виключенням. Чисельними є матеріальні втрати України, як держави: за підрахунками, втрати від тимчасової окупації Кримського півострову сягають \$135 млрд, а від тимчасової окупації ОРДЛО — 375 млрд грн.. Тисячі громадян України були визнані внутрішньо переміщеними особами та були змушені покинути свої домівки в результаті обстрілів чи руйнування, а також в результаті насильницької незаконної експропріації їхнього житла. Український бізнес не залишився виключенням і також постраждав від незаконних рейдів «націоналізації» майна українських юридичних осіб.

Враховуючи комплексне порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, для України важливим завданням залишається всебічне освітлення проблеми порушення права власності на тимчасово окупованих територіях на міжнародному рівні. Саме цьому, використовуючи інструменти міжнародного правосуддя, Україною була подана серія міждержавних спорів проти Російської Федерації у Європейський суд з прав людини, серед порушень РФ, також зафіксовані порушення статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ.

Також, державними підприємствами та українських юридичних осіб були подані позови до Міжнародного інвестиційного арбітражу в рамках Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій, щодо незаконної експропріації активів та привласнення державного майна України.

Саме через вищеперераховані факти актуальним захищається аналіз міжнародно-правової доктрини з права власності в період окупації проблемою залишається пошук можливих міжнародно-правових засобів захисту суверенітету і територіальної цілісності України за допомогою використання інструментів міжнародного правосуддя.

Науковий доробок з зазначеної теми складають роботи таких вчених як: Гнатовський М.М., Коріневич А.О., Первомайський О.О., Ліщина І. Лисик В.М., Поєдинок О.Р., Рогач О.Я., Хендель Н.В., Христович Г.О. та ін..

Зокрема, ними було досліджено такі питання як: основні методи захисту державного права власності та права власності українського народу, захист права власності за нормами міжнародного гуманітарного права, захист права власності за міжнародним правом прав людини, позитивні зобов'язання держави в умовах збройного конфлікту, захист внутрішньо переміщених осіб, практика інвестиційних арбітражів стосовно експропріації активів та ін..

Мета і завдання дослідження – аналіз міжнародно-правової бази з питання захисту права власності на тимчасово окупованих територіях та визначення основних можливостей України для захисту державного права захисту та захисту права власності українських фізичних та юридичних осіб в умовах тимчасової окупації окремих територій Донецької та Луганської областей та Автономної Республіки Крим. Для досягнення мети поставлено наступні завдання:

- Дослідити теоретичну базу з захисту права власності на окупованих територіях через режим міжнародного гуманітарного права;
- Дослідити теоретичну базу з захисту права власності на окупованих територіях через режим міжнародного права прав людини;
- Проаналізувати практику Європейського суду з прав людини щодо порушення права власності за 1 статтею 1 Протоколу до ЄКПЛ;

- Розглянути процедуру подання позовів до Міжнародного інвестиційного арбітражу та проаналізувати справи, подані українськими юридичними особами у Міжнародний інвестиційний арбітраж, стосовно відшкодування збитків через експропріацію активів у окупованій внаслідок агресії РФ Автономній Республіці Крим та визначити можливі перспективи України ;

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, пов'язані з порушенням права власності в період окупації. **Предметом дослідження** виступають міжнародно-правові документи, звичаєві норми, що регламентують право власності під час окупації та судова практика установ міжнародного правосуддя, у якій розглядається порушення права власності в період окупації.

У даному дослідженні використовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні **методи**, при поєднанні яких була виконана основна мета та поставленні завдання. Діалектичний метод використовувався задля прослідковування еволюції міжнародно-правових норм, покликаних захищати право власності та розвитку прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо виконання Сторонами Конвенції зобов'язань щодо дотримання прав людини у період озброєних конфліктів. Аналіз та синтез використовувався при дослідженні та тлумаченні міжнародного правових норм, договорів та матеріалів прецедентної практики установ міжнародного правосуддя. Системний метод використовувався задля консолідації нормативної бази та судової практики, пов'язаної із захистом права власності в період окупації. Також, слід відзначити використання системного методу, метод пізнання від абстрактного до конкретного через аналіз положень Конвенцій та його порівняння з прецедентною практикою Судів. Метод індукції та дедукції використовувався при вивченні судової практики та застосовувався для пошуку подібного у рішеннях установ міжнародного правосуддя. Метод моделювання та порівняння застосовувався у порівнянні судової практики Європейського суду з прав людини та прогнозуванні

рішення Суду в кейсах міждержавних справ України проти Російської Федерації.

Серед спеціально-наукових методів, які були використані у даному дослідженні можна виділити: порівняльно-правовий метод був використаний для порівняння режимів захисту права власності у міжнародному гуманітарному праві та міжнародному праві прав людини; формально-правовий, який використовувався при роз'ясненні, визначенні понять та юридичних термінів.

Апробація результатів дослідження. Окремі наукові результати дослідження були апробовані та опубліковані у межах наступних науково-практичних конференцій, круглих столів та семінарів:

- «Незаконна експропріація та використання державного майна України в контексті агресії Російської Федерації» (IV Міжнародна науково-практична конференція «Перспективи розвитку сучасної науки» 30-31 жовтня 2021 р.);
- «Міжнародно-правові механізми, що застосовуються для захисту права власності в період окупації» (Науково-практична конференція присвячена проблематиці охорони довкілля та захисту прав людини 13 грудня 2021 р.);

Структура роботи обумовлена її метою, завданнями та предметом дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, якими охоплюються шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел (94 найменування). Загальний обсяг дипломної роботи – 90 сторінок, у тому числі, список використаних джерел – 10 сторінок.

РОЗДІЛ 1

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ

Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини є взаємодоповнюючими режимами, які одночасно застосовуються під час збройного конфлікту. МГП не витісняє і не замінює право прав людини. Ці галузі міжнародного права являються двома проявами однієї сутності. В умовах збройного конфлікту діють як право прав людини, так й МГП. Але в умовах відсутності збройного конфлікту МГП не діє, діє тільки право прав людини. Тому вони співвідносяться як загальне, та спеціальне. МГП є більш спеціалізованим, застосовним для захисту жертв війни. Його норми в умовах збройного конфлікту більш пристосовані, більш ефективні. Тому вони в цих обставинах будуть мати пріоритет над нормами права прав людини [1,с 19].

Обидва режими мають певні спільні цілі, такі як захист життя, здоров'я, гідності та майна. Міжнародне гуманітарне право більш конкретно зосереджено на врегулюванні збройних конфліктів, міжнародне право прав людини часто тлумачаться на основі стандартів міжнародного гуманітарного права. Наприклад, у ситуаціях збройного конфлікту право на життя відповідно до законодавства прав людини має тлумачитись у світлі норм міжнародного гуманітарного права, які дозволяють напади на комбатантів.

Що стосується інших питань, таких як процесуальні гарантії, на міжнародне право прав людини можна посилалися, як на додатковий збір норм, що захищають осіб, постраждалих від збройного конфлікту. Міжнародне гуманітарне право зберігає свої відмінні характеристики. Найосновнішою з них є те, що права людини традиційно розуміються лише як обов'язкові для держав, хоча ця позиція оскаржується деякими правозахисниками, тоді як міжнародне гуманітарне право зобов'язує держави, а також недержавні суб'єкти, включаючи керівників і персонал

бізнесу, наприклад, підприємства, діяльність яких тісно пов'язана зі збройним конфліктом. Також, певні права людини можуть бути тимчасово відхилено за суворих умов і загрозливих обставин для життя індивідів, наприклад, за умови збройних конфліктів, в той час як міжнародне гуманітарне право спеціально розроблено для таких обставин і ніколи не може бути відхилено [2].

Складність застосування норм може виникати, наприклад, при конфліктах неміжнародного характеру. Питання, пов'язанні з одночасним застосуванням права прав людини та гуманітарного права, повинні вирішуватися принципом «*lex specialis derogat legi generali*» («правило пріоритету спеціальної норми»). Його мета полягає в тому, щоб встановити пріоритетність застосування з двох галузей права по відношенню до однієї ситуації, але які регулюють її по різному. Тому що саме *lex specialis* більш точно регулює ту фактичну ситуацію, яка матиме місце. Вказаний принцип не визначає якість, яка притаманна одній галузі права, такій як гуманітарне право чи одній з його норм. Принцип *lex specialis* визначає, яка норма превалює над іншою в конкретній ситуації. Тобто кожний випадок повинен бути проаналізований окремо [3]. Далі більш докладно розглянемо захист права власності в період окупації через режими міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

1.1. Механізми захисту права власності в період окупації в міжнародному гуманітарному праві

Захист права власності в період окупації здійснюються в площинах міжнародного гуманітарного права, міжнародного права захисту прав людини та через систему конвенцій із захисту інвестицій.

У міжнародному гуманітарному праві питання захисту права власності в період окупації регламентуються наступними міжнародно-правовими актами: Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під

час війни та Додатковим протоколом до неї 1949 року, Конвенцією про закони та звичаї сухопутної війни (IV Гаазька конвенція) та звичаєвими нормами міжнародного гуманітарного права.

Згідно Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, а саме статті 53, будь-яке знищення державою, що окупує, рухомого або нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб або держави, громад, або громадських чи кооперативних організацій, що не є абсолютно необхідним для військових операцій, забороняється [4].

У широкому сенсі, заборона охоплює знищення всього майна (особистого чи нерухомого), незалежно від того, чи є воно приватною власністю, державною власністю, або суспільною власністю органів влади (районів, муніципалітетів, провінції тощо) або кооперативних організацій. Поширення захисту на державну власність і товари, що перебувають у колективній власності, підсилює правило, уже закладене в Гаазьких статтях 46 і 56, згідно з якими приватна власність і власність муніципалітетів і установ, пов'язана з релігією, благодійністю освітою, мистецтвом і наукою повинна поважатися.

Відповідно до міжнародного права окупаційна влада має право, за певних обставин, розпоряджатися власністю в межах окупованої території, а саме право реквізувати приватну власність, право конфіскувати будь-яке рухоме майно, що належить державі, яке може бути використане для воєнних дій, і право управляти нерухомим майном, що належить окупованій державі, і користуватися ним.

Заборона знищення майна, розташованого на окупованих територіях підпадає під важливе застереження: воно не поширюється на випадки, коли таке знищення є абсолютно необхідним для проведення військових операцій.. Тому окупаційні сили можуть розпочати повне або часткове знищення певної приватної чи громадської власності на окупованій території, коли цього потребують військові необхідності. Більше того, про ступінь нагальності

такої військової необхідності буде судити сама окупаційна держава. Через це — є великий ризик недобросовісності у застосуванні таких військових вимог. Тому, щоразу, коли потрібно вдаватися до знищення, окупаційна влада повинна намагатися зберігати почуття міри, порівнюючи отримані військові переваги із завданою шкодою. Тут слід сказати про операції, в яких військові міркування вимагають вдатися до політики «випаленої землі», тобто систематичного знищення цілих районів окупаційними військами, що відходять перед ворогом. Різні рішення судів після Другої світової війни визнавали, що така тактика на практиці була допустимою в певних випадках, коли вона застосовувалася за виняткових обставин виключно з законних військових причин. З іншого боку, ці ж рішення суворо засуджували застосування заходів загального знищення, коли вони були безглуздими, надмірними або не виправданими на користь військових операцій [5, с. 300-302].

Слід сказати декілька слів і про створення 53 ст. Четвертої конвенції про захист жертв війни, під час розробки якої виникло протиріччя на конференції. Початкова «Стокгольмська версія» статті 53 була побудована на основі статті 43 Гаазької конвенції 1907 року і була покликана захищати приватну власність від нападу. Відповідно до Гаазької конвенції 1907 року, а також багатьох національних законів і польових посібників для армії, як, наприклад, Кодекс Лібера, цивільне майно можна було знищити лише у випадках, коли цього вимагала військова необхідність, а майно, що належить державі, могло бути конфісковано, вилучено або знищено за бажанням. Цей захист відображав звичаєве міжнародне право, яке на той більше дбало про приватну ніж про державну власність. На дипломатичній конференції в Женеві Радянський Союз оскаржив Стокгольмський проект, як занадто вузький за обсягом, щоб запобігти стражданням цивільного населення. Радянська делегація виступила з доповіддю про те, що цивільне населення соціалістичних країн покладалося на державну власність, як на основну. Делегація від Китаю підтримала радянську пропозицію, оскільки вона

передбачала заборону знищення всіх категорій майна, а стаття була сформульована таким чином, щоб забезпечити полегшення страждань жертв війни». Сполучені Штати, Канада та Велика Британія виступили проти даної пропозиції. Держави стверджували, що радянська пропозиція буде надмірно розширювати поняття захисту, і що в існуючому міжнародному праві немає підстав для захисту власності, що належить переможеній державі. Згідно концепції західних держав, вважалося за потрібне дозволити арміям-переможцям заволодіти державною власністю, щоб згорнути свій військовий потенціал і погасити власні борги. Зіткнувшись із цим глухим кутом, делегат від Монако запропонував компромісне рішення. Згідно з пропозицією Монако, захист власності поширюватиметься на будь-які предмети, незалежно від того, кому насправді належить майно. Пропозиція була прийнятна для всіх і зрештою стала статтею [6, с.425-427].

Один із небагатьох випадків, коли Четверта Женевська конвенція розглядає концепцію індивідуальної власності – це стаття 97, яка захищає особисті речі, які є у інтернованих цивільних осіб. Окупаційна влада повинна дозволити інтернованим зберігати їх особисті речі, у разі, якщо не надаються квитанції про конфісковані об'єкти: «Інтернованим буде дозволено зберігати предмети особистого користування. Гроші, чеки, облігації тощо, і цінності, що знаходяться в їхньому володінні, не можуть бути відібрані у них інакше як у встановленому порядку». Це визнання індивідуальної власності є цілком доречно в контексті інтернування, оскільки інтернування більше відображає умови мирного часу, ніж війни. Інтернування передбачає, що окупаційна влада забезпечила повну владу над територією і функціонує як уряд *de facto*. Як пояснюється у Коментарі до статті 97, «предмети особистого користування», які ніколи не можуть бути конфісковані, відносяться до предметів першої необхідності: «Одяг, білизна, ковдри та туалетні речі, а також книги, можливо, портативна друкарська машинка, медичні приладдя або будь-що, що використовується в повсякденному житті» [6, с. 424 - 425].

Додатковий протокол до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів також регламентує захист цивільних об'єктів. У статті 52 йдеться про загальний захист цивільних об'єктів. Громадянські об'єкти не повинні бути об'єктом нападу чи репресалій. Громадянськими об'єктами є всі об'єкти, які не є військовими об'єктами. В свою чергу військові об'єкти обмежуються тими об'єктами, які в силу свого характеру, розташування, призначення чи використання роблять ефективний внесок у воєнні дії та повну або часткову руйнацію, захоплення чи нейтралізація яких за існуючих на даний момент обставин дає явну військову перевагу.

У разі сумніву в тому, чи не використовується об'єкт, який зазвичай призначений для цивільних цілей, наприклад, місце культу, житловий будинок або інші житлові споруди, або школа, для ефективної підтримки воєнних дій, передбачається, що такий об'єкт використовується в цивільних цілях [7].

Мета I Додаткового протоколу полягала в тому, щоб оновити Конвенцію та виправити прогалини та недосконалості, які були виявлені за останні роки. Також, він вносить радикальні доповнення до захисту цивільної власності Женевських конвенцій. Стаття 52 забороняє напади на «цивільні об'єкти» в усі періоди міжнародного збройного конфлікту, а не лише під час окупації. Стаття розширює визначення «цивільних об'єктів» у Женевських конвенціях, щоб охопити всі об'єкти, які не використовуються у якості військових [5, с. 427].

У пункті 2 статті 54 прописана заборона нападу або знищення, вивозу або приведення в непридатність об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення, таких як запаси продуктів харчування, посіви, худобу, споруди для постачання питної води та запаси останньої, а також іригаційні споруди, спеціально з метою недопущення їх використання цивільним населенням або протилежною стороною, як засобів підтримки існування, незалежно від мотивів, чи то з метою викликати голод серед цивільних осіб,

примусити їх до виїзду чи з будь-якої іншої причини [7].

Оскільки I Протоколом цивільні об'єкти вже були захищені у статті 52, окреме визнання у статті 54 посиленого захисту об'єктів необхідних для виживання, спочатку може здатися зайвим. Однак, необхідність додаткового захисту такого типу об'єктів стає зрозумілою після врахування відмінностей між статтею 52 і статтею 54. Посилений захист у статті 54 був розроблений для того, щоб підкреслити, що певні види власності ніколи не підлягають нападу ні за яких обставин. Визначення у статті 52 «цивільних об'єктів», як усіх «невійськових цілей» є недостатнім для цієї мети, оскільки воно дає можливість воюючою стороною стверджувати, що майно, яке вона знищила, мало принаймні деяку військову цінність. Стаття 54 відхиляє будь-який такий аргумент шляхом створення набору об'єктів, які ніколи не можна визначити як «військові» або піддавати нападу незалежно від обставин [6, с. 429].

Стосовно IV Гаазької конвенції, то стаття 23 даного документу констатує заборону винищення або захоплення ворожої власності, крім випадків, коли таке винищення чи захоплення викликано військовою необхідністю. По статті 46 регламентована заборона конфіскації приватної власності. Згідно статті 56, власність громад, церковних, благодійних, освітніх, художніх та наукових установ прирівнюється до приватної власності. Будь-яке навмисне захоплення, винищення або пошкодження подібних установ, історичних пам'яток, творів художніх та наукових забороняються та повинні підлягати переслідуванню [8].

Згідно норми 10 Звичайних норм міжнародного гуманітарного права, цивільний об'єкт може зазнавати нападу, коли він втрачає свій цивільний характер і класифікується як військовий об'єкт. Цей аргумент також можна знайти в Статуті міжнародного кримінального суду, який оголошує воєнним злочином, умисні напади на цивільні об'єкти, за умови, що вони «не є військовою метою».

Згідно 50 норми заборонено знищення і захоплення майна ворога, якщо

цього не вимагає нагальна військова необхідність. Відповідно до Статуту Міжнародного кримінального суду, «знищення чи захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення чи захоплення настійно диктуються обставинами конфлікту», є воєнним злочином під час неміжнародних збройних конфліктів. Ця норма включена до військових статутів і настанов, які застосовуються або застосовувалися під час неміжнародних збройних конфліктів. Її порушення під час будь-якого збройного конфлікту є злочином за законодавством багатьох держав.

Норма 51 констатує, що рухома громадська власність, яку можна використати для військових операцій може бути конфіскована, нерухома громадська власність повинна керуватися відповідно до норми узуфрукта, приватна власність не може бути конфіскована, за винятком тих випадків, коли захоплення такої власності вимагає нагальна військова необхідність.

Конфісковані об'єкти можуть бути «грошима, фондами та борговими вимогами, що становлять власність держави, складами зброї, перевізними засобами, магазинами та запасами провіанту та взагалі всією рухомою власністю держави, яка може служити для військових цілей».

Згідно норми 52 — грабіж заборонений. Гаазькі положення забороняють грабіж за будь-яких обставин. Грабіж визначається як воєнний злочин у Статуті Міжнародного воєнного трибуналу (Нюрнберг), створеного після Другої світової війни. Четверта Женевська конвенція також забороняє грабіж. Відповідно до Статуту Міжнародного кримінального суду, «розграбування міста чи населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом», є воєнним злочином під час міжнародних збройних конфліктів. Заборона грабіжу закріплена в багатьох військових статутах та настановах. Грабіж є злочином за законодавством багатьох держав.

У неміжнародних збройних конфліктах грабіж заборонено згідно за Додатковим протоколом II. Грабіж також включено до переліку воєнних злочинів, що міститься у Статутах Міжнародних кримінальних трибуналів з колишньої Югославії та Руанди та Спеціального суду з Сьєрра-Леоне.

Згідно норми 133 майнові права переміщених осіб повинні поважатися. Практикою держав ця норма встановлюється як норма звичайного міжнародного права, що застосовується під час як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів. Особлива увага приділялася питанню майнових прав переміщених осіб під час нещодавніх конфліктів, насамперед у контексті конфліктів у колишній Югославії, а також в Афганістані, Грузії, Колумбії, Кіпрі та в Мозамбіку. В усіх випадках цю норму було підтверджено, та її порушення засуджувалися. Слід зазначити, що крім конкретних законів та процедур, покликаних забезпечити повагу до майнових прав переміщених осіб, законодавство більшості, якщо не всіх, держав світу гарантує ту чи іншу форму захисту від довільного чи незаконного захоплення власності. Отже, захист майнових прав має здійснюватися через чинну національну судову систему, що ґрунтується на внутрішньому державному праві [9].

Окремо слід сказати про захист майнових прав юридичних осіб в період окупації. За загальним правилом, міжнародне гуманітарне право суворо забороняє навмисні напади на цивільних осіб і цивільні об'єкти, такі як бізнес-підприємства, а також не вибіркові напади, тобто напади, які не відрізняють військові об'єкти від цивільних осіб або об'єктів. Майно бізнес-підприємств, таке як фабрики, офіси, транспортні засоби, земля та ресурси вважаються цивільними об'єктами, а отже, також користуються захистом від навмисних і не вибіркових нападів. Однак, якщо майно використовується у військових цілях, воно автоматично стає військовим об'єктом. Перевіркою для визначення того, чи є активи бізнесу військовими об'єктами, є, зокрема, той факт, що об'єкти або ресурси, про які йдеться, використовуються ефективним способом задля внеску у військові дії.

Якщо, наприклад, бізнес-підприємство з виробничими потужностями в у державі конфлікту виробляє боєприпаси, які використовуються стороною конфлікту, то його фабрика з виготовлення боєприпасів стає законною ціллю, як і вантажівки або літаки, які використовуються для транспортування

боєприпасів. Аналогічно, якщо приватний нафтопровід транспортує нафту, яка передається стороні конфлікту та використовується стороною конфлікту для своїх військових операцій, він також стає законною метою. З іншого боку, якщо бізнес-підприємство виробляє або продає продукти чи послуги, які ефективно не сприяють військовим діям, воно не стає законною мішенню, якщо його приміщення не використовується стороною конфлікту для своїх військових операцій.

Одним із головних ризиків, з яким стикаються підприємства у часи збройного конфлікту є привласнення або розкрадання активів та інвестиції. Ризики особливо виражені там, де збройний конфлікт створює атмосферу труднощів, дефіциту ресурсів і крах місцевих правоохоронних механізмів, таких як поліція і суди. Міжнародне гуманітарне право стверджує, що приватна власність повинна поважатися. Однак, за обмежених обставин окупаційна держава може мати право конфіскувати майно господарських підприємств за умови його повернення та виплати компенсації після закінчення збройного конфлікту. Поза цими обмеженнями, незаконне привласнення бізнес-активів під час збройного конфлікту чи окупації буде вважатися грабіжем, яке вважається воєнним злочином.

Грабіж не обмежується придбанням активів силою. Раніше суди розглядали придбання активів шляхом укладення контрактів у якості грабіжу, коли угода була заснована на погрозах, залякуванні або тиску. Таким чином, працюючи в конфліктному середовищі, бізнес-підприємства повинні бути надзвичайно уважними до обставин, за яких вони набувають активи [2].

Цікавим є питання поширення режиму міжнародного гуманітарного права в період окупації на морську територію держави. Згідно з міжнародним правом, право окупації поширюється на морську територію, коли держава одночасно здійснює фактичну владу над морською територією іншої держави і займає частину сухопутної території цієї держави. Такий висновок є результатом еволюції поняття суверенної території держави, яке

сьогодні охоплює територіальне море, внутрішні води та архіпелажні води. Про те, що право окупації застосовується на морі, також свідчить загальна стаття 2 Женевських конвенцій 1949 року, згідно з якою Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо згадана окупація не зустріне збройного опору. Режим окупації обтяжує державу-окупанта низкою зобов'язань, зокрема, обов'язком підтримувати охорону природних ресурсів. Наразі ця правова база застосовується до окупації морських територій біля узбережжя Західної Сахари та сектора Газа, і вона мала відношення до інших ситуацій окупації, таких як ситуація в Іраку в 2003 та 2004 роках.

Більш складним є визначення того, чи можуть бути окуповані морські території за межами територіального суверенітету держави. Ця дискусія зосереджена на виключній економічній зоні та континентальному шельфі, де держава здійснює більш обмежені суверенні права в цих сферах.

Справді, стаття 76(1) Конвенції з морського права 1982 року, посилається на континентальний шельф як «природне продовження суходопутної території прибережної держави». Однак окупаційний режим не поширюється на поведінку держави, яка відбувається за межами суверенної морської території окупованої держави, тобто на континентальному шельфі, у виключній економічній зоні або у відкритому морі. [10, с.360].

Отже, міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини діють одночасно в умовах збройного конфлікту задля дотримання прав людини. Норми цих двох режимів застосовуються, як загальне та спеціальне, в якості спеціальних норм міжнародного права виступають норми міжнародного гуманітарного права, через те, що воно застосовується лише в період збройного конфлікту.

Важливим є те, що у період застосування МГП держави можуть зробити дерогацію від виконання певних норм міжнародного права прав людини через складність обставин, що створюється умовами збройного конфлікту. Зазвичай, складність в застосуванні норм міжнародного

гуманітарного права виникає при наявності конфлікту не міжнародного характеру. Саме через це, при колізії застосування норм МГП та міжнародного права захисту прав людини, застосовується принцип *lex specialis*, який визначає яка саме норма повинна застосовуватися в тій чи іншій ситуації.

В першу чергу слід сказати про міжнародно-правові джерела, що формують базу із захисту права власності в період окупації у міжнародному гуманітарному праві. Серед них — Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни та Додатковим протоколом до неї 1949 року, Конвенцією про закони та звичаї сухопутної війни (IV Гаазька конвенція) та звичаєвими нормами міжнародного гуманітарного права. Згідно загального правила, будь-яке знищення майна, яке не можна пояснити військовою необхідністю заборонене. У Додатковому протоколі до Женевських Конвенцій регламентується захист цивільних об'єктів, а саме те, що громадянськими об'єктами є усі об'єкти, що не відносяться до військових. Цей факт дає їм право захисту від нападу чи репресалій. У разі сумніву в тому, чи є об'єкт цивільним, передбачається, що такий об'єкт використовується в цивільних цілях. Звичаєві норми міжнародного права містять наступні застереження: цивільний об'єкт може зазнавати нападу, коли він втрачає свій цивільний характер і класифікується як військовий об'єкт; заборонено знищення і захоплення майна ворога, якщо цього не вимагає нагальна військова необхідність; рухома громадська власність, яку можна використати для військових операцій може бути конфіскована, нерухома громадська власність повинна керуватися відповідно до норми *узурфрукта*, приватна власність не може бути конфіскована, за винятком тих випадків, коли захоплення такої власності вимагає нагальна військова необхідність.

1.2. Механізми захисту права власності в період окупації в рамках міжнародного права захисту прав людини

Наступним правовим режимом, у якому захищається право власності в період окупації є міжнародне право прав людини. Серед його універсальних джерел право на майно регламентується Загальною декларацією з прав людини. Згідно статті 17, кожна людина має право володіти майном як одноосібно, і спільно з іншими. Ніхто не повинен бути безпідставно позбавлений свого майна [11].

В Декларації про права людини стосовно осіб, які не є громадянами держави, в якій вони проживають, яка ухвалена резолюцією 40/144 Генеральної Асамблеї ООН 13 грудня 1985 року регламентується право іноземців володіти майном як одноосібно, так і спільно з іншими з урахуванням обмежень внутрішнього законодавства. Ст. 9 містить норму про заборону довільного позбавлення іноземця законно придбаного майна [12].

Головним регіональним джерелом міжнародного права вправ людини є Європейська Конвенція з прав людини, яка була прийнята 04.11.1950 року та спочатку не містила гарантій захисту права власності. Відповідними положеннями Конвенцію було доповнено згідно з Першим Протоколом лише 20.03.1952 р. Україна підписала цей Протокол у 1996 р.

Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основних свобод, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [13].

Перша норма, викладена в першому реченні частини першої, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном. Друга норма, яка міститься у другому реченні частини першої, стосується позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам. Третя норма, зазначена в частині другій, визнає, що держави мають право, зокрема, контролювати використання майна, відповідно до загальних інтересів, шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети.

У справі «Джеймс проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ встановив відносини між цими трьома правилами: «Друга і третя норми стосуються конкретних випадків втручання у право мирного володіння майном і, отже, мають тлумачитися у світлі загального принципу, проголошеного в першій нормі». Стаття 1 Першого протоколу дозволяє державне втручання в мирне володіння майном, якщо таке втручання відбувається «в інтересах суспільства» і «на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права», крім того, воно повинно зважати на «справедливий баланс» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи [14].

Перед тим, як описувати практику Європейського суду з прав людини щодо порушення майнових прав у режимі окупації, слід зупинитися на ознаках окупації та концепції ефективного контролю над територією держави, що окупується.

Вважається, що воєнна окупація території або частини території відбувається у разі, якщо можна продемонструвати наявність таких її ознак: присутність іноземних військ, які здатні здійснювати ефективний контроль без згоди суверенної держави. Згідно з поширеною думкою експертів неодмінною ознакою окупації є фізична присутність іноземних військ, тобто окупацію неможливо уявити без «чобіт окупантів» на окупованій території і, отже, здійснення військово-морського або повітряного контролю шляхом

військово-морської чи повітряної блокади не є її достатньою ознакою. [15, с.30]

Це твердження також підтверджується практикою ЄСПЛ у справі «Ассанідзе проти Грузії», а саме, що крім території держави, яка їй належить, територіальна юрисдикція поширюється на будь-яку територію, яка на момент передбачуваного порушення перебуває під «загальним контролем» відповідної держави. Критерієм, що визначає ступінь використання просторової юрисдикції, є, по-перше, військова присутність держави у регіоні. По-друге, Суд враховує ступінь, в якому військова, економічна та політична підтримка місцевим адміністраціям надає державі вплив і контроль над регіоном [16].

Виділяють позитивні та негативні зобов'язання держави за ЄКПЛ. Позитивні, передбачають активні дії держави, спрямовані на забезпечення, захист та сприяння реалізації прав людини, тоді як негативні зобов'язання держави – на її утримання від порушень прав людини, будь-яких форм неправомірного втручання в їх реалізацію. Основною характеристикою позитивних зобов'язань держави виступає те, що вони вимагають від національних органів влади запровадити та застосувати необхідні засоби для гарантування прав людини, а точніше – вжити прийнятних (розумних) та належних заходів для забезпечення та захисту основоположних прав у кожному конкретному випадку. Ступінь їх виконання прямо пов'язаний із дотриманням державою принципів добросовісності та сумлінного ставлення до своїх зобов'язань. У результаті активних дискусій, що тривали кілька десятиліть сучасна юриспруденція дійшла висновку, що зобов'язання держави стосовно поваги та захисту прав людини не зникають в умовах збройних конфліктів навіть у разі втрати контролю над частиною власної території [17, с. 54-64].

Так, у справі «Ілашку проти Молдови», навіть за відсутності ефективного контролю над Придністров'ям, Молдова все ще має позитивне зобов'язання згідно зі статтею 1 ЄСПЛ вжити дипломатичних, економічних,

судових чи інших заходів, які вона може вжити, і, відповідно до міжнародного права, забезпечити права, гарантовані ЄСПЛ. Це означає, що відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, міжнародне право в галузі прав людини залишається чинним на окупованій території, а окупаційна влада несе відповідальність за дотримання його норм [18].

Суд не може наперед вказувати, які позитивні заходи необхідно було вчинити. Натомість він перевіряє, наскільки вжиті заходи були належними та достатніми в конкретній справі. Якщо жодних заходів не було вжито, завданням Суду є встановити, чи були доступні якісь заходи і чи можливо було їх застосувати; – держава, яка не здійснює «ефективний контроль» над частиною своєї території, повинна намагатись: а) відновити контроль над спірною частиною території, що вимагає, з одного боку, утримання від підтримки сепаратистського режиму, з другого – вжиття всіх можливих засобів політичного, судового та іншого характеру для відновлення контролю над своєю територією (при цьому головним для Суду є не досягнутий результат, а прагнення держави його досягти, що в цілому властиве для позитивних зобов'язань); б) забезпечити повагу до прав людини, зокрема, здійснювати спроби звільнити осіб, які утримуються *de facto* владою.

Також, у виняткових випадках, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод надає державам можливість відступу, тимчасово, в обмеженому обсязі і під наглядом, від їх зобов'язання забезпечити певні права і свободи відповідно до Конвенції. Щоб визначити, що така ситуація існує, Суд повинен вивчити, з одного боку, всі об'єктивні факти, що можуть обмежити можливість застосування державою влади на своїй території, а другого – саму поведінку держави [17, с. 54-64].

Ще одним прецедентом, де розглядається концепція ефективного контролю та позитивних зобов'язань є справа «Мозер проти республіки Молдова та Російської Федерації». Уряд Молдови стверджував, що, незважаючи на їхні зусилля, їм не вдалося перевірити більшу частину фактів цієї справи через відсутність співпраці з боку органів влади

самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки (ПМР). Тому загалом справа розглядалася на основі фактів, наданих заявником.

24 листопада 2008 р. заявника затримали за підозрою в обмані компанії, в якій він працював, та іншої компанії, що належить до тієї ж групи. Спершу компанії стверджували, що збитки становили 40 000 дол. США, але згодом збільшили цю суму до 85 000 дол. США. Заявникові було запропоновано зізнатися у злочині, який, за його словами, він не вчиняв. Він підписав різні зізнання нібито через погрози йому та його родичам. 1 липня 2010 р. «Народний суд Тирасполя» визнав заявника винним на підставі статті 158-1 «Кримінального кодексу ПМР» за присвоєння коштів двох компаній і засудив його до семи років ув'язнення з відтермінуванням на п'ять років. Суд ухвалив конфіскувати кошти з його банківського рахунку та рахунку його дівчини, а також його особистий автомобіль, що разом становить приблизно 16 000 дол. США. Крім того, суд ухвалив оплатити двом компаніям суму в розмірі 26 400 дол. США. Суд звільнив його, узявши з нього зобов'язання не залишати міста. Це рішення не оскаржувалося. За словами заявника, щоб сплатити частину збитків, його батьки продали його квартиру та виплатили компаніям 40 000 доларів США.

Стосовно позитивних зобов'язань Молдови у цій справі Суд вважає, що було б нелогічним визнати, що Молдова, не маючи жодних засобів контролю за діями влади «ПМР», повинна нести відповідальність за неможливість виконання будь-яких рішень, ухвалених владою Молдови, на території, що перебуває під ефективним контролем «ПМР». Суд зазначає, що Молдова створила безліч судових, слідчих та цивільних органів, що функціонують паралельно з органами, створеними «ПМР» Суд вважає, що Республіка Молдова забезпечила заявнику доступ до процедур у межах своїх обмежених можливостей щодо захисту своїх прав. Таким чином, Молдова виконала свої позитивні зобов'язання. Відповідно, Суд доходить висновку, що ця Держава не порушила статті 13 Конвенції. Стосовно Російської Федерації, то Суд визначив, що вона продовжує здійснювати ефективний контроль над «ПМР»

[19].

Переходячи до практики ЄСПЛ з порушення 1 Протоколу, основним прецедентом можна виділити справу «Лоїзиду проти Туреччини», яка стосувалася порушення майнових прав греків-кіпріотів на територіях Кіпру, окупованих Туреччиною. Турецький уряд стверджував, що заявниця назавжди втратила право власності до прийняття Туреччиною Декларації від 22 січня 1990 року про визнання юрисдикції Суду згідно зі ст. 46 Конвенції (і що через це не задовольняються умови з часової юрисдикції) та що було порушено ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Принципового значення у цій справі набула концепція ефективного контролю над територіями, а саме, що концепція юрисдикції не обмежується національною територією.

Зокрема, відповідальність держави-учасниці настала від моменту здійснення нею фактичного контролю над територією, захопленою внаслідок військової акції. З точки зору Суду, очевидним був факт контролю Туреччини над північним Кіпром з огляду на значну кількість солдат, залучених до операції. Обставини справи засвідчують відповідальність Туреччини за політику та дії Турецької Республіки Північного Кіпру. Таким чином, відмова в доступі пані Лоїзиду до її власності на півночі Кіпру знаходиться в юрисдикції Туреччини згідно зі ст. 1 Конвенції, а Туреччина була визнана відповідальною за порушення ЄКПЛ. Дана справа набула прецедентного характеру і також стала показовою при розгляді міждержавної справи «Кіпр проти Туреччини» [20]. Аналогічною за своєю суттю можна назвати справу «Дімейдс проти Туреччини», де пан Іоанніс Дімейдс стверджував, що є законним власником земельної ділянки, розташованої на морському узбережжі в районі Киренія, в північній частині Кіпру, проте з 1974 року дії збройних сил Туреччини, унеможливили доступ до його власності, тобто володіння й розпорядження нею, а також її розбудову [21].

У рішенні у справі «Доган та інші проти Туреччини» ЄСПЛ послався, зокрема, на Керівний принцип № 18 щодо права внутрішньо переміщених осіб на житло, придатне для проживання, під час переміщення. Суд зазначив,

що відмова влади сприяти поверненню житла і землі заявника внутрішньо переміщеної особи, а також ненадання альтернативного житла і зайнятості, в поєднанні з недостатніми зусиллями з боку держави щодо «забезпечення відповідного рівня життя або надійного процесу повернення», спричинило надмірне навантаження на заявника-ВПО і призвело до порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції щодо права на мирне володіння власністю і майном, а також порушення ст. 8 про сімейне життя. Практика ЄСПЛ підтверджує право ВПО на захист від примусового виселення з житлових приміщень, де вони проживають під час їх переміщення [22,23].

У справі «Сакхінадзе та інші проти Грузії» Суд визнав, що тимчасове житло, в якому ВПО були розміщені владою і проживали останнє десятиліття, представляло собою майно в значенні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. ЄСПЛ визнав, що незаконне виселення, якого зазнали заявники-ВПО, було порушенням Першого протоколу, зазначивши, що «неможливо виселити ВПО проти його або її волі із займаного житла, не пропонуючи натомість подібних місць проживання або відповідної грошової компенсації». Водночас обов'язок влади надавати притулок для ВПО та захищати їх від насильницького виселення під час переміщення не повинен призводити до втручання в право інших осіб на мирне володіння майном та власністю [24].

У справі «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини», Заявниця скаржилася на триваюче порушення статті 8 Конвенції і статті 1 Протоколу №1, узятих окремо і разом зі статтею 14. Зокрема, вона стверджувала, що турецькі збройні сили перешкоджали її доступу до користування і володіння своїм житлом і власністю в області Фамагуста на Північному Кіпрі. Вона стверджувала, що це відбувалося унаслідок того, що вона була православною і мала греко-кіпрське походження.

Турецький уряд в свою чергу стверджував, що власність, що за твердженням належала заявниці, було зареєстровано в протоколах Турецького мусульманського релігійного фонду, як передана релігійному

фонду назавжди відповідно до відповідних правил і принципів, і не могла бути передана людям, як приватна власність. Уряд відзначив, що заявниця не надала дійсного документа, що підтверджує право власності, у якому зазначено реєстрацію на її ім'я, як зареєстровано в протоколах Земельної комісії, але документ, що засвідчує, що власність на її ім'я є «Турецькою власністю». Туреччина не володіла та не контролювала звіти Земельної комісії «ТРПК», і Уряд тому хотів зберегти своє положення, щоб надати інформацію про історію права на власність, що розглядається.

Крім посилання на доктрину необхідності, як виправдання за дії «ТРПК», і на той факт, що права власності були предметом міжгромадських переговорів, турецький уряд не прагнув робити заяв, що виправдовують вищезгадане втручання в права власності заявниці, що стосується Туреччини. Проте, не було пояснено, як потреба переселити переміщених турецько-кіпрських біженців протягом років після турецького втручання на острів у 1974 році могла виправдати повне заперечення прав власності заявниці у формі повної і тривалої відмови у доступі і припущеної конфіскації без компенсації.

Саме тому, Суд шістьма голосами проти одного постановив, що було порушення статті 8 протоколу № 1; одноголосно постановив, що відповідна держава має ввести захід, що забезпечує ефективний захист прав, встановлених у статті 8 Конвенції і статті 1 протоколу № 1 щодо цієї заявниці, а також відносно всіх подібних заяв, що розглядаються у Суді. Такий захід має бути дійсним протягом трьох місяців з дати, коли винесене це рішення, і виплата відшкодування має бути здійснена протягом трьох місяців після того [25].

Виділяється також справа «Саргсян проти Азербайджану», у якій Суд зазначає, що заявник скаржить на те, що позбавлений можливості доступу до свого майна в селі Гулістан і що Уряд-відповідач не надав йому відшкодування за втручання в його права. Незважаючи на те, що Суд вже розглядав подібні скарги у справі «Лоїзиду проти Туреччини», у цій справі

Суд вирішив відійти від цього підходу.

Ця справа відрізняється від справ, що стосуються північного Кіпру, в яких Уряд Туреччини було визнано таким, що несе відповідальність за відмову грекам-кіпріотам у доступі до свого майна на території «ТРПК», яка перебуває під ефективним контролем Уряду Туреччини в результаті окупації і створення підпорядкованої місцевої адміністрації. У тих справах втручання у права власності греків-кіпріотів на належне їм майно тісно пов'язане з фактом окупації і створенням «ТРПК». На відміну від цих справ, у справі, що розглядається, мова йде про дії або бездіяльність Уряду-відповідача на його власній міжнародно визнаній території. Ця справа була першою, в якій Суд мав ухвалити рішення по суті скарги, поданої проти держави, що втратила контроль над частиною своєї території у результаті війни та окупації, але, як стверджується у скарзі, несе відповідальність за відмову переміщеній особі в доступі до майна на території, що залишається під контролем держави.

Суд вирішив перевірити позитивні зобов'язання держави-відповідача щодо Першого протоколу ЄКПЛ та визнав, що неможливість для заявника мати доступ до свого майна в Гулістані без вжиття державою альтернативних заходів з відновлення його майнових прав або з надання йому відшкодування за втрату можливості здійснювати ці права становила й далі становить для нього надмірний тягар. Отже, має місце триваюче порушення прав заявника, гарантованих статтею 1 Першого протоколу. У підсумку, Суд визнав відповідальність Азербайджану, оскільки територія, де було залишено житло, не входила у Нагорний Карабах, а мала юрисдикцію Азербайджану, хоча його контроль над місцевістю ним оспорувався [15].

Серед міждержавних справ можна виділити «Кіпр проти Туреччини», де ЄСПЛ встановив, що була порушена 1 стаття Протоколу № 1 Конвенції щодо права власності. Після анексії території півночі Кіпру, населення було позбавлено можливості управляти, використовувати та володіти своїм законним майном. У 2012 році уряд Кіпру запросив встановлення справедливої компенсації щодо зниклих без вести осіб і порушень прав

людини греків-кіпріотів на півострові Карпас. І, таким чином, ЄСПЛ 12 травня 2014 року зобов'язав турецький уряд виплатити 30 млн. євро, в якості компенсації моральної шкоди родичам зниклих без вести людей і 60 млн. євро, в якості компенсації моральної шкоди, завданої греками-кіпріотами з півострова Карпас, що знаходиться в Турецькій республіці Північного Кіпру [26,27].

Отже, міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини діють одночасно в умовах збройного конфлікту задля дотримання прав людини. Норми цих двох режимів застосовуються, як загальне та спеціальне, в якості спеціальних норм міжнародного права виступають норми міжнародного гуманітарного права, через те, що воно застосовується лише в період збройного конфлікту.

Важливим є те, що у період застосування МГП держави можуть зробити дерогацію від виконання певних норм міжнародного права прав людини через складність обставин, що створюється умовами збройного конфлікту. Зазвичай, складність в застосуванні норм міжнародного гуманітарного права виникає при наявності конфлікту не міжнародного характеру. Саме через це, при колізії застосування норм МГП та міжнародного права захисту прав людини, застосовується принцип *lex specialis*, який визначає яка саме норма повинна застосовуватися в тій чи іншій ситуації.

В першу чергу слід сказати про міжнародно-правові джерела, що формують базу із захисту права власності в період окупації у міжнародному гуманітарному праві. Серед них — Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни та Додатковим протоколом до неї 1949 року, Конвенцією про закони та звичаї сухопутної війни (IV Гаазька конвенція) та звичаєвими нормами міжнародного гуманітарного права. Згідно загального правила, будь-яке знищення майна, яке не можна пояснити військовою необхідністю заборонене. У Додатковому протоколі до Женевських Конвенцій регламентується захист цивільних об'єктів, а саме те,

що громадянськими об'єктами є усі об'єкти, що не відносяться до військових. Цей факт дає їм право захисту від нападу чи репресалій. У разі сумніву в тому, чи є об'єкт цивільним, передбачається, що такий об'єкт використовується в цивільних цілях. Звичаєві норми міжнародного права містять наступні застереження: цивільний об'єкт може зазнавати нападу, коли він втрачає свій цивільний характер і класифікується як військовий об'єкт; заборонено знищення і захоплення майна ворога, якщо цього не вимагає нагальна військова необхідність; рухома громадська власність, яку можна використати для військових операцій може бути конфіскована, нерухома громадська власність повинна керуватися відповідно до норми узурфрукта, приватна власність не може бути конфіскована, за винятком тих випадків, коли захоплення такої власності вимагає нагальна військова необхідність.

В режимі міжнародного права захисту прав людини право власності регламентується статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основних свобод. «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права».

Стосовно практики ЄСПЛ щодо захисту права власності в період окупації, то безперечно прецедентною є справа «Лоїзиду проти Туреччини». Відмова в доступі пані Лоїзиду до її власності на півночі Кіпру була визнана в рамках відповідальності юрисдикції Туреччини згідно зі ст. 1 Конвенції, а Туреччина була визнана відповідальною за порушення ЄКПЛ.

Серед міждержавних справ можна назвати «Кіпр проти Туреччини», де ЄСПЛ встановив, що була порушена 1 стаття Протоколу № 1 Конвенції щодо права власності. Після анексії території півночі Кіпру, населення було позбавлено можливості управляти, використовувати та володіти своїм законним майном. У 2012 році уряд Кіпру запросив встановлення справедливої компенсації щодо зниклих без вести осіб і порушень прав

людини греків-кіпріотів на півострові Карпас. І, таким чином, ЄСПЛ 12 травня 2014 року зобов'язав турецький уряд виплатити 30 млн. євро, в якості компенсації моральної шкоди родичам зниклих без вести людей і 60 млн. євро, в якості компенсації моральної шкоди, завданої греками-кіпріотами з півострова Карпас, що знаходиться в Турецькій республіці Північного Кіпру.

В режимі міжнародного права захисту прав людини право власності регламентується статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основних свобод. «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права».

Стосовно практики ЄСПЛ щодо захисту права власності в період окупації, то безперечно прецедентною є справа «Лоїзиду проти Туреччини». Відмова в доступі пані Лоїзиду до її власності на півночі Кіпру була визнана в рамках відповідальності юрисдикції Туреччини згідно зі ст. 1 Конвенції, а Туреччина була визнана відповідальною за порушення ЄКПЛ.

Серед міждержавних справ можна назвати «Кіпр проти Туреччини», де ЄСПЛ встановив, що була порушена 1 стаття Протоколу № 1 Конвенції щодо права власності. Після анексії території півночі Кіпру, населення було позбавлено можливості управляти, використовувати та володіти своїм законним майном. У 2012 році уряд Кіпру запросив встановлення справедливої компенсації щодо зниклих без вести осіб і порушень прав людини греків-кіпріотів на півострові Карпас. І, таким чином, ЄСПЛ 12 травня 2014 року зобов'язав турецький уряд виплатити 30 млн. євро, в якості компенсації моральної шкоди родичам зниклих без вести людей і 60 млн. євро, в якості компенсації моральної шкоди, завданої греками-кіпріотами з півострова Карпас, що знаходиться в Турецькій республіці Північного Кіпру.

РОЗДІЛ 2

ЗАХИСТ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА УКРАЇНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Вже восьмий рік поспіль Україна потерпає від наслідків агресії Російської Федерації, тимчасової окупації АР Крим та частин Донецької та Луганської областей. Одним із таких наслідків незаконних дій Російської Федерації є незаконна експропріація та використання державного майна України.

Згідно з результатами дослідження Центру економічної стратегії, економічні втрати від тимчасової окупації Російською Федерацією Кримського півострову склали \$135 млрд, або близько 75% ВВП України у 2013 році. \$135 млрд — це прямі втрати активів, в які входить вартість землі на Кримському півострові (\$3 млрд) та доведених покладів корисних копалин (\$52,3 млрд) у вигляді, зокрема, природнього газу та сирої нафти, втрати житлової нерухомості населенням (\$42,7 млрд), втрати приватних компаній (\$18,4 млрд) та банків (\$2,7 млрд), втрати держави (\$14 млрд) та місцевих громад (\$1,7 млрд). В оцінку Центру економічної стратегії не включені макроекономічні наслідки від тимчасової окупації Кримського півострову, адже їх неможливо відділити від впливу загального комплексу агресивних дій Російської Федерації у відношенні до України. Отже, це тільки мінімальна доведена оцінка економічних втрат України [28].

Щодо території ОРДЛО, то встановлено, що приблизні економічні втрати від тимчасової окупації становлять близько 375 млрд грн. Також, в ОРДЛО лише два підприємства з категорії «великих платників податків», які працюють на окупованій території Донбасу, перебувають у 100% власності держави Україна — це ДП «Шахтоуправління Південнодонбаське №1» і ДП «Донецька вугільна енергетична компанія» [29,30].

До державного майна України також можна віднести і незаконно

експропрійовані культурні цінності, міжнародно-правові стандарти охорони яких знаходяться у площині декількох фундаментальних теоретико-методологічних та практичних аспектів. Для України важливе значення має імплементація та реалізація міжнародно-правових норм про охорону культурної спадщини в частині використання існуючих міжнародних механізмів у контексті зменшення негативного впливу на об'єкти культурної спадщини. Єдиним дієвим способом захисту об'єктів культурної спадщини для України, як вбачається, є звернення до міжнародних організацій, зокрема ЮНЕСКО, з приводу небезпеки руйнування та порушення ідентичності, створеної представниками російської окупаційної влади [31, с. 37].

2.1. Захист права власності України на тимчасово окупованих територіях у Міжнародних інвестиційних арбітражах

В період з 17 березня по 3 вересня 2014 року так звана «ДР РК» прийняла 15 незаконних «постанов», на підставі яких було експропрійовано майно Міністерства інфраструктури України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства освіти і науки України, майно багатьох державних підприємств, таких як «Адміністрація морських портів України», ПАТ Національна акціонерна компанія «Надра України», майно державних служб та інспекцій України, майно підприємств, установ та організацій агропромислового комплексу тощо [32].

Як приклад, можна навести «приватизацію» Державного концерну «Національне виробничо-аграрне об'єднання Масандра», який належить до сфери управління Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Відповідно до IV Женевської конвенції, держава-окупант має право користуватися публічним майном на окупованій території лише у військових цілях. Будь-яке користування, або продаж об'єктів державної власності

розцінюється, як воєнний злочин. У випадку «Масандри» ніякої військової необхідності у такому привласненні і передачі майна не було [33,4].

Дані дії можна кваліфікувати за Статтею 8(2)(a)(iv) РС МКС – «Незаконне, свавільне та великомасштабне знищення і присвоєння майна, що не було викликано військовою необхідністю» та за статтею 8(2)(b)(xiii) РС МКС – «Знищення або захоплення майна ворога, за винятком випадків, коли таке знищення або захоплення диктуються військовою необхідністю» [34].

Через масову незаконну експропріацію державних підприємств в окупованому Криму, Україна почала використовувати механізм захисту інвестицій задля відшкодування збитків через експропріацію активів.

Загалом, інвестиційні арбітражі можна поділити на дві групи — інституційні та *ad hoc*. Юрисдикційною основою для інституційного вирішення інвестиційних спорів є Вашингтонська конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 1965 року. Цією Конвенцією було засновано Міжнародний центр по врегулюванню інвестиційних спорів, метою якого є забезпечення вирішення через примирення та арбітраж інвестиційних спорів між Договірними державами та особами інших Договірних держав у відповідності з положеннями Конвенції. Будь-яка Договірна держава або особа Договірної держави, яка бажає звернутися до арбітражної процедури, направляє відповідну заяву, складену в письмовій формі, до Генерального секретаря, який надсилає копію заяви іншій стороні. Заява повинна містити відомості з питань, які стали підставою для виникнення спору, відомості про сторони та їх згоду на арбітражну процедуру згідно з Правилами примирювальної процедури та арбітражу. Рішення Арбітражу є зобов'язуючим для сторін і не підлягає апеляції або іншому способу оскарження, за винятком тих, які передбачені в цій Конвенції [35].

У випадку, якщо одна з держав не є підписантом Вашингтонської конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами, є можливість розгляду спору за процедурою *ad hoc*,

відповідно до Арбітражного регламенту Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL) при Постійній палаті третейського суду (PCA) в Гаазі [36].

Арбітражний регламент UNCITRAL встановлює всеосяжну сукупність процесуальних норм, щодо яких сторони можуть дійти згоди щодо арбітражного розгляду, стосовно їх комерційних відносин, і широко використовується в ході як спеціального арбітражу, і арбітражного розгляду, проведеного під егідою будь-якого установи.

У випадку інвестиційних арбітражів проти Російської Федерації, за основу був взятий Договір між урядами України та Росії про заохочення та взаємний захист інвестицій 1998 року, ст. 5, якого передбачає, що інвестиції не будуть експропрійовані, націоналізовані або піддані заходам, наслідки яких дорівнюють експропріації [37].

Треба зауважити той факт, що не дивлячись на те, що в обов'язки Арбітражу не входять зобов'язання з визнання факту тимчасової окупації Російською Федерацією Кримського півострова, при винесенні відповідних рішень у серії справ, Арбітраж користувався концепцією ефективного контролю над територією Криму і тому визнав РФ відповідальною за інвестиції, які знаходяться на цій території. До речі, одним із найскладніших питань, що розглядав Арбітраж — було питання території. Так як і Україна, і вся цивілізована міжнародна спільнота не визнає тимчасової окупації АРК, а в інтересах РФ було — доказати зворотнє. З одного боку, Російській Федерації було потрібно заперечити юрисдикцію Арбітражу на юрисдикційній фазі, а з іншого боку — зберегти status quo щодо визнання території АРК приєднаної легітимним шляхом до складу РФ. Інші питання, які вже напряду стосувалися тлумачення двостороннього договору між Україною та РФ — це часовий вимір, а саме — які вимоги до нього пред'являлися та конкретний момент, з якого РФ взяла на себе зобов'язання за українськими інвестиціями у Криму. Саме тому, як висновок можна зазначити, що відповідальність за дії РФ на півострові розглядається

як результат тимчасової окупації [38].

З початку тимчасової окупації РФ Криму в 2014 році самопроголошена влада оголосила власністю Криму континентальний шельф півострова, а також майно ДАТ «Чорноморнафтогаз» і заявила про створення підприємства «Чорноморнафтогаз», яке на початку 2018 року був реорганізований в державне унітарне підприємство. У жовтні 2016 року, НАК «Нафтогаз України» та шість підприємств Групи Нафтогаз – ДАТ «Чорноморнафтогаз», АТ «Укртрансгаз», ТОВ «Лікво», АТ «Укргазвидобування», АТ «Укртранснафта», ДК «Газ України» подали до Трибуналу при Постійній палаті Третейського Суду в Гаазі позовну заяву щодо розміру компенсації збитків, завданих експропріацією активів групи Нафтогаз у Криму. Група Нафтогаз просила Трибунал зобов'язати Російську Федерацію виплатити на користь позивачів 5,2 млрд дол. США.

Російська Федерація у відповідному розгляді не брала участі та не визнавала часткове рішення, пояснивши свою думку з відсутністю в арбітражу юрисдикції. Згодом, Трибуналом було визнано низку порушень двосторонньої Угоди між Урядами РФ та України, та було вирішено розділити провадження на дві стадії, питання визначення компенсації збитків буде розглядатися на другій із них [38, 39].

Попри появу в арбітражі в січні 2017 року, Російська Федерація надалі ухилялася від участі в арбітражному провадженні протягом майже трьох років, проте у грудні 2019 року вона подала зустрічну заяву щодо розміру компенсації збитків, але не заявила жодного альтернативного розрахунку збитків [40]. Того ж року, Суд виніс рішення на користь НАК «Нафтогаз України» та шести його дочірніх компаній, дійшовши висновку, що Російська Федерація несе відповідальність за незаконне захоплення активів «Нафтогазу» в Криму за двостороннім інвестиційним договором між Україною та Росією [41].

У лютому 2020 року «Нафтогаз» у повторній заяві додатково обґрунтував розмір компенсації збитків, оцінивши їх на суму близько \$5

млрд плюс відсотки. Загальна сума на сьогодні вже перевищує \$9 млрд. Відповідно до звітності групи «Нафтогаз», усні слухання з питань визначення розміру компенсації мають відбутися в Гаазі в 2021 році [42].

ВАТ«Укрнафта», одним із акціонерів котрого є НАК «Нафтогаз» мало на півострові 16 автозаправних станцій. Згодом було вирішено відкрити справу щодо захисту інвестицій та було визначено Швейцарію, як місце арбітражу. Розгляд справи було призначено на 11 липня 2016 року. У листах від 12 серпня та 15 вересня 2015 р. Російська Федерація вказала, зокрема, що Двостороння угода не може служити підставою для відкриття арбітражного позову, а також що «не визнає юрисдикцію Міжнародного арбітражного суду при Постійній палаті третейського суду у врегулюванні інвестиційного позову «Укрнафти». Було також зазначено, що кореспонденція Російської Федерації «не повинна тлумачитися як згода Російської Федерації на створення арбітражного суду, участь в арбітражному розгляді або, як процесуальні дії, що здійснюються в рамках провадження» [43]. 26 червня 2017 року, склад арбітражу одноголосно виніс Рішення про юрисдикцію у справі. 9 серпня 2017 року, склад арбітражу прийняв Процесуальний Наказ № 6, яким було затверджено процесуальний розклад для наступної стадії спору. Зважаючи на те, що Відповідач не бере участі в розглядах, склад арбітражу вирішив напередодні слухання по суті спору, призначеного на лютий 2018 року, поставити сторонам питання, що виникають з письмових пояснень Позивачів. Через особливі обставини, зокрема, відсутність однієї зі сторін розгляду та наявність лише одного експерта з оцінювання, склад арбітражу призначив згідно зі статтею 27 Арбітражного Регламенту ЮНСІТРАЛ 1976 року власного експерта, якому він поставив конкретні питання щодо визначення розміру компенсації, належної Позивачам. 12 квітня 2019 року склад арбітражу після консультування з експертами позивача та з незалежним експертом з оцінки замість експерта відповідача одноголосно виніс рішення з вищевказаного арбітражного розгляду [44,45,46]. РФ безуспішно намагалася оскаржити у Верховному Суді

Швейцарії наявність юрисдикції розглядати спір, пізніше звернулася з вимогою скасувати рішення про компенсацію. Рішення Верховного Суду Швейцарії від 12 грудня 2019 року поставило крапку в спробах Російської Федерації позбавити ПАТ «Укрнафта» можливості отримати компенсацію за експропрійовані в АР Крим інвестиції, а також зобов'язало РФ виплатити «Укрнафті» 155 тис. швейцарських франків судових витрат [47, с.34].

Майно НЕК «Укренерго» належить державі в особі Міністерства фінансів. В кінці серпня 2019 року «Укренерго» повідомило РФ про передачу в арбітраж вимог про суперечку щодо незаконного захоплення своїх інфраструктурних об'єктів на території Криму. З моменту вручення офіційних письмових повідомлень розпочався 6-місячний термін для мирного врегулювання спору, передбаченого двостороннім договором про взаємний захист інвестицій, проте мирне врегулювання конфлікту так і не було досягнуто [47, с. 34, 48]. Арбітражний суд (Париж) в жовтні 2020 року перейшов до розгляду позову НЕК «Укренерго» до Російської Федерації, обвинуваченої в незаконному захопленні інфраструктурних об'єктів компанії на території АР Крим. Вимоги щодо виплати компенсації за експропрійовані активи склали €527,53 млн з урахуванням відсотків (за станом на 20 жовтня 2020 року), або \$621,563 млн. Наразі позов знаходиться на стадії розгляду [49].

Ощадбанк — українське акціонерне товариство, яке контролювало майже 300 відділень у Криму. Після тимчасової окупації, Російська Федерація прийняла низку законів, що стосуються надання банківських послуг в Криму. Встановивши, що ці положення де-факто забороняють українським банкам працювати в Криму, Національний банк України швидко видав постанову, яка забороняє українським банкам працювати в Криму з червня 2014 року. У січні 2016 року «Ощадбанк» ініціював провадження у Постійній палаті третейського суду проти РФ. У листопаді 2018 року було винесено рішення, що підтверджує юрисдикцію щодо цього спору, встановлено, що Російська Федерація несе відповідальність за експропріацію

активів Ощадбанку в Криму, і зобов'язано Росію виплатити 1,1 мільярда доларів США. У лютому 2019 року Росія подала до Апеляційного суду Парижа заяву для того, щоб скасувати рішення. У березні 2019 року Російською Федерацією було подано клопотання про призупинення виконання рішення, проти Суд відмовив у жовтні 2019 року. У грудні 2019 року РФ звернулася до арбітражного суду вже з проханням переглянути рішення через начебто відсутність юрисдикції. Згідно доводів Російської Федерації, через те, що інвестиції були здійснені до 1 січня 1992 року, ця дата не підпадає під часову юрисдикцію Договору про взаємних захист інвестицій.

Захищаючи рішення, «Ощадбанк» стверджував, що юрисдикція трибуналу має оцінюватися в суворих межах тексту Двостороннього договору про захист інвестицій, без накладення будь-яких додаткових вимог, які не містяться у ньому. «Ощадбанк» також зазначив, що хоча РФ на початку арбітражу перерахувала низку юрисдикційних заперечень, для свого аргументування заперечення участі в арбітражі, це конкретне заперечення не входило до переліку, що зробило його неприйнятним відповідно процедури.

Паризьким апеляційним судом рішення було скасовано підставі того, що трибунал не мав часової юрисдикції, оскільки інвестиції були здійснені до періоду, передбаченого в Угоді про взаємний захист інвестицій. Таким чином, суд постановив, що йому не потрібно розглядати інші підстави скасування, висунуті РФ. Далі суд дослідив зміст Угоди, щоб зробити висновок, що питання про терміни інвестування є юрисдикційним і не розглядається по суті спору. Тому воно підлягало скасуванню [50].

У жовтні 2021 року керівництво «Ощадбанку» повідомило про подання позову до найвищої судової інстанції — Касаційного суду Франції з апеляцією за винесеним у березні 2021 року рішенням Апеляційного суду Парижа, яке скасовувало арбітражне рішення 2018 року про відшкодування Російською Федерацією на користь Ощадбанку близько 1,4 мільярда доларів США [51].

Треба зазначити, що все більше і більше українських підприємств звертаються до механізму захисту свого майна на тимчасово окупованих територіях через позитивний результат попередніх позовів. Так, про свій намір подати позов до інвестиційного арбітражу виразила «Адміністрація морських портів України», майно якої у березні 2014 року, було захоплено незаконними угрупованнями у Євпаторії, Керчі, Севастополі, Феодосії, та Ялті. Українські порти були передані російському державному унітарному підприємству «Кримські морські порти», створеному так званім «парламентом» Криму в 2014 році. Підприємство знаходиться в віданні так званого «Міністерства транспорту» тимчасово окупованої АРК і має вісім філій: «Керченський торговельний порт», «Керченський рибний порт», «Феодосійський торговельний порт», «Ялтинський торговельний порт», «Євпаторійський торговий порт», «Керченська поромна переправа», «Держгідрографія» і «Порт-Термінал». Тимчасова окупація території АР Крим та міста Севастополя, призвела до таких наслідків, як: втрата будь-яких контактів між апаратом управління ДП «АМПУ» та філіями, розташованими на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя; припинення реагування філіями на накази, розпорядження та листи ДП «АМПУ»; неможливість здійснювати управління філіями [52]. У зв'язку з закриттям портів і невизнанням юрисдикції Росії над ними Україна систематично арештовувала судна, які заходили в українські порти чи які вдавалося зупиняти українській морській охороні. За даними Адміністрації морських портів України, оприлюдненими у 2019 році під час оголошення про підготовку позову до Російської Федерації, вартість державного майна, яке було закріплено за філіями АМПУ і незаконно присвоєно самопроголошеною владою Криму, становила понад 1,24 млрд грн [46,53].

Також, у травні 2021 року ДП «НАЕК «Енергоатом» направило до компетентних органів Російської Федерації повідомлення про виникнення спору, основним об'єктом якого є розташована в Сакському районі окупованого РФ півострова Донузлавська вітрова електростанція, вартість

якої компанія оцінює у 135,3 млн грн. [47, с.35].

Отже, інвестиційні арбітражі поділяються на інституційні та ad hoc. Юрисдикційною основою для інституційного вирішення інвестиційних спорів є Вашингтонська конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 1965 року. У випадку, якщо одна з держав не є підписантом Вашингтонської конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами, є можливість розгляду спору за процедурою ad hoc, відповідно до Арбітражного регламенту Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL) при Постійній палаті третейського суду (PCA) в Гаазі.

Через незаконну масову експропріацію підприємств на кримському півострові, що знаходяться у власності держави, Україна скористалася механізмом захисту інвестицій задля відшкодування збитків.

Юрисдикційною основою спорів проти Російської Федерації є Договір між урядами України та Росії про заохочення та взаємний захист інвестицій 1998 року. У змісті якого, а саме статті 5 передбачено, що інвестиції не будуть експропрійовані, націоналізовані або піддані заходам, наслідки яких дорівнюють експропріації. Серед державних підприємств, що подали позов до Міжнародного інвестиційного арбітражу можна виділити наступні: НАК «Нафтогаз України», НЕК «Укренерго», «Ощадбанк». Можна зазначити значний успіх українських позивачів через великий процент позитивних рішень трибуналів у справах та присудження компенсацій через факт незаконної експропріації майна.

2.2. Захист права власності України на тимчасово окупованих територіях у Європейському суді з прав людини

Окремим правовим режимом захисту права власності на окупованих територіях, який використовує Україна задля захисту своїх прав є режим

міжнародного права прав людини, а саме Європейського суду з прав людини.

Згідно до процедури, більшість заяв до Європейського суду з прав людини подають окремі особи, групи людей чи компанії. Проте держави також можуть подавати заяви одна проти одної у так званих «міждержавних заявах». Така можливість передбачена статтею 33 Європейської конвенції з прав людини, яка говорить, що «будь-яка Висока Договірна Сторона може передати Суду заяву, у якій наявне будь-яке порушення положень Конвенції та Протоколів до неї іншою Високою Договірною Стороною». Відтоді, як Європейська конвенція набула чинності у 1953 році, було розглянуто понад 20 міждержавних справ. Першою була справа «Греція проти Сполученого Королівства», подана у 1957 році, щодо ймовірних порушень Конвенції на Кіпрі.

Будь-яка держава, яка має намір подати до Суду справу проти іншої держави, повинна подати заяву, викладаючи факти ймовірних порушень з відповідними аргументами. Коли подається міждержавна заява, Суд негайно повідомляє про неї іншій державі та передає її до однієї з секцій. Судді, обрані заявником і відповідачем, входять до складу палати, створеної для розгляду справи. Державі-відповідачу пропонується подати письмові зауваження, які потім надсилаються державі-заявнику для зауважень у відповідь. Також, згідно процедури, можливе клопотання стосовно вжиття тимчасових заходів. Це невідкладні заходи, які застосовуються лише у тих ситуаціях, де існує безпосередній ризик непоправної шкоди. Наприклад, Європейський суд надав такий захід у міждержавній справі, порушеній Україною проти Росії щодо подій у Керченській протоці [54].

Станом на 2021 рік Україна подала шість міждержавних позовів проти Російської Федерації у Європейський суд з прав людини: “Ukraine v. Russian Federation (re Crimea)” & “Ukraine v. Russian Federation (VII), Ukraine v. Russian Federation (III)”, “Ukraine and the Netherlands v. Russian Federation”, “Ukraine v. Russian Federation (VIII)”, “Ukraine v. Russian Federation (IX)”, “Russia v. Ukraine” [55].

Справа «Україна проти Росії (VIII)» стосується захоплених українських військовослужбовців Військово-Морських Сил Збройних Сил України у результаті нападу кораблів прикордонної служби ФСБ Російської Федерації на три українські кораблі Військово-Морських Сил Збройних Сил України «Нікополь», «Бердянськ», «Яни Капу» у Керченській протоці 25 листопада 2018 року. Україна, зокрема, стверджує про порушення РФ прав 24 військовослужбовців ВМС ЗСУ внаслідок незаконного нападу на українські кораблі, поранення та захоплення українських моряків, їхнього незаконного затримання та притягнення до кримінальної відповідальності, та утримання в пенітенціарних установах РФ [56].

Слід звернути увагу на інші справи, де також висвітлюється проблематика нелюдського поводження, пов'язаного з недостатнім і несвоєчасним наданням медичної допомоги особам, які перебувають під вартою або засуджені. Наприклад, у справі «Текін проти Туреччини» (Tekin v. Turkey) від 9 червня 1998 р. Суд визнав поводження нелюдським і таким, що принижує гідність щодо заявника, який мав тільки одну нирку, але при цьому утримувався протягом чотирьох днів у камері без їжі, води, ліжка та теплої ковдри при температурі нижче нуля. У справі «Істратій та інші проти Молдови» (Istratii and Others v. Moldova) від 27 березня 2007 р. нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження встановлено Судом щодо заявника, який перебував у СІЗО, та якому, по-перше, несвоєчасно була надана невідкладна медична допомога в надзвичайній для його здоров'я ситуації, а, по-друге, його примусово та всупереч проханням лікарів одразу після операції перевезли до тюремної лікарні, де не було відповідного догляду [57].

У міждержавній справі «Україна проти Російської Федерації (щодо Криму)», в тому числі висвітлюються багаточисельні факти незаконної експропріації державного майна України. Станом на початок 2021 року, Велика палата Європейського суду з прав людини винесла рішення щодо прийнятності у міждержавній справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» (заява № 20958/14 та 38334/18), стосовно систематичних порушень прав

людини, вчинених Російською Федерацією на території Криму. У своєму рішенні Європейський суд більшістю голосів визнав заяву України частково прийнятною. По-перше, Європейський суд визначив обсяг питання і встановив, що необхідно вирішити, чи ствердженні порушення прав людини Росією в Криму протягом відповідного періоду, а саме між 27.02.2014 року та 26.08.2015 року, є прийнятними. Європейський суд також постановив, що у цій справі він не розглядає питання «законності» приєднання Автономної Республіки Крим до складу Російської Федерації відповідно до російського законодавства з точки зору міжнародного права.

Перш ніж розглядати твердження щодо адміністративної практики, Європейський суд повинен був вирішити питання, чи здійснювала Росія свою юрисдикцію у значенні статті 1 Конвенції на території Криму з 27.02.2014 року, тобто, чи має Європейський суд компетенцію розглядати цю справу. Європейський суд встановив, що факти порушення прав людини, на які вказував Уряд України, дійсно потрапляють під юрисдикцію Російської Федерації у зв'язку із здійсненням нею ефективного контролю над територією Криму з 27.02.2014 року. Приймаючи це рішення, Європейський суд враховував, зокрема, збільшення чисельності російської військової присутності в Криму з січня по березень 2014 року без погодження з українською стороною або будь-які докази існування загрози для дислокованих там російських військ відповідно до двосторонніх угод між Україною та Росією, чинних на той час. Європейський суд також визнав, що позиція Уряду України була узгодженою та послідовною протягом усього часу розгляду справи. Щоб довести, що російські війська не були пасивними спостерігачами, а брали активну участь у зазначених подіях, Уряд України надав детальну інформацію, підкріпивши її достатньою кількістю доказів [58].

Україною також було подано клопотання відповідно до правила 39 Регламенту Суду про вжиття тимчасового заходу, в якому вказується, зокрема, що уряд Росії повинен утримуватися від заходів, які можуть

загрожувати життю та здоров'ю цивільного населення на території України. Враховуючи, що нинішня ситуація створює ризик серйозних порушень Європейської конвенції, Голова секції вирішив застосувати правило 39 Регламенту Суду [59].

Детальніше про порушення Російською Федерацією статті 1 Протоколу до ЄКПЛ описується у рішенні Скарга за статтею 1 Протоколу № 1 «Україна проти Російської Федерації (щодо Криму)». Уряд-заявник стверджував про «поширену націоналізацію ... приватної власності, а також на випадки незаконного заволодіння майном» і посилався на дві справи, у яких Постійний арбітражний суд виніс рішення (у 2018 році) на користь приватних компаній та комерційного банку, відповідно, який подав позов до держави-відповідача про експропріацію їхнього майна в Криму. На думку Суду, регулярний характер дій підтверджуються звітами Управлінням верховного комісара ООН з прав людини за 2017 рік, звітом Бюро демократичних інститутів та прав людини та Верховного комісара по справам національних меншин за 2015 рік, у якому зазначається, що «безліч іншого державного та приватного майна також було арештовано згідно з нещодавно прийнятим законодавством».

Всі ці факти надають достатні докази для підтвердження юрисдикції *prima facie*. Також, у своєму рішенні Суд згадав і про справи щодо захисту інвестицій у Криму, а саме рішення по справі «Ощадбанк проти Російської Федерації». Відповідно, заперечення Уряду-відповідача щодо відсутності первинних доказів стверджуваної адміністративної практики було відхилено. Тому скаргу було визнано прийнятною. З іншого боку Україна не надала жодних доказів щодо нібито практики націоналізації «майна українських солдатів» протягом періоду, що розглядається. За таких обставин не можна сказати, що цей конкретний аспект скарги відповідає порогу доказів (*prima facie*), який вимагається на етапі прийнятності. Відповідно, ця скарга була визнана непринятною на тій підставі, що немає доказів *prima facie*, і повинна бути відхилена відповідно до відповідно до пункту 4 статті 35

Конвенції [60].

Друга міждержавна справа України проти Російської Федерації, у котрій порушується право власності — це справа «Україна та Нідерланди проти Росії» (№8019/16, 43800/14 та 28525/20).

27 листопада 2020 року Велика палата у міждержавній заяві Україна проти Росії (щодо Східної України), № 8019/16 вирішила об'єднати до цієї заяви дві міждержавні заяви «Україна проти Росії» (II), № 8019/16. 43800/14 та Нідерланди проти Росії, № 43800/14. 28525/20, які були на розгляді в палаті. Це рішення було прийнято відповідно до пункту 1 правила 42 та пункту 1 правила 71 Регламенту Суду в інтересах ефективного здійснення правосуддя. Суд найближчим часом встановить подальшу процедуру у справі [61].

Дана справа уміщує в себе три міждержавних позови. Перший позов — «Україна проти Росії» (щодо східної України) (№8019/16) щодо порушень Російською Федерацією Конвенції про права людини на тимчасово окупованих територіях Східної України у 2014 році. Вона стосується подій, які призвели до встановлення контролю Російською Федерацією над Кримським півостровом та подальших подій у Східній Україні. Уряд України стверджує, що з 27 лютого 2014 року Росія, здійснюючи ефективний контроль над Автономною Республікою Крим, яка є невід'ємною частиною України, та здійснюючи контроль над сепаратистами та збройними формуваннями, що діють на Сході України, здійснювала юрисдикцію над ситуацією, що призвело до численних порушень Європейської конвенції з прав людини. Уряд України посилається на статті 2 (право на життя), 3 (заборона катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність), 5 (право на свободу та недоторканність), 6 (право на справедливий суд), 8 (право на повагу до приватне життя), 9 (свобода релігії), 10 (свобода вираження поглядів), 11 (свобода зібрань та асоціацій), 13 (право на ефективний засіб правового захисту) і 14 (заборона дискримінації) Конвенції та статті 1 Протоколу №1 (охорона власності) та ст.2 Протоколу №4 (свобода

пересування) до Конвенції. Майно, що належить українським юридичним особам, було піддано незаконній експропріації самопроголошеною «владою» Республіки Крим, згодом ця дія була підтверджена російським законодавством. У подальшому позов був розділений за географічним чинником.

Справа Україна проти Росії II (№ 43800/14) була подана 13 червня 2014 року. Вона стосується викрадення трьох груп українських дітей-сиріт та дітей без піклування батьків, а також ряду дорослих, які їх супроводжують. Групи нібито були викрадені озброєними представниками сепаратистські сили на сході України тричі, у червні, липні та серпні 2014 року відповідно, а потім перевезені до Росії [62].

Третій позов у справі має назву "Нідерланди проти Росії" (№ 28525/20), поданий 10 липня 2020 року, про збитий 17 липня 2014 року авіалайнер Malaysia Airlines, рейс МН17, над східною Україною, внаслідок чого загинули 298 осіб, зокрема 196 громадян Нідерландів. Наразі справа знаходиться на стадії розгляду прийнятності, Перенесення є наслідком нещодавнього усунення від розгляду справи спеціального судді, призначеного стосовно Російської Федерації [63].

У нагоді може стати і справа «Грузія проти Російської Федерації», а саме друга міждержавна справа, що стосується збройного конфлікту 08.08.2008 р.. Грузія стверджує, що внаслідок бойових дій та нападів збройних сил РФ та підконтрольних їм сепаратистів сотні цивільних були поранені, вбиті, затримані або зникли безвісти, тисячі цивільних осіб втратили майно і понад 300 тис. людей були змушені залишити територію Абхазії та Південної Осетії. У цій справі в тому числі порушується питання права власності [64]. Уряд-заявник стверджував, що – через невибіркові та непропорційні напади на цивільних осіб та їхнє майно на території Грузії з боку російської армії та/або сепаратистських сил, поставлених під їхній контроль – Російська Федерація спричинила існування адміністративної практики, що порушило статті 2, 3, 5, 8 і 13 Конвенції, статті 1 і 2 Протоколу

№ 1 і статті 2 Протоколу № 4. Крім того, стверджувалося, що незважаючи на вказівку на тимчасові заходи, Російська Федерація продовжувала порушувати свої зобов'язання за Конвенцією. Відповідно до міжнародного гуманітарного права, окупаційна держава, отримавши владу над територією, зобов'язана вжити всіх необхідних заходів для відновлення та забезпечення, наскільки це можливо, громадського порядку та безпеки. Забезпечення безпеки включає захист цивільних осіб. Також у окупаційній владі є обов'язок поважати приватну власність. Щодо знищення майна в буферній зоні, то насамперед необхідно констатувати, що на цій території задокументовано обидва види руйнувань (як внаслідок бойових дій, так і від навмисного підпалу), отже, можна зробити висновок про порушення МГП, а саме про невивіркові напади. Атака була спрямована в основному на етнічних грузин за послідовною схемою навмисного вбивства, побиття та погроз цивільним особам, затримання, грабування майна та спалення будинків. Рівень організації атаки очевидний із систематичного руйнування грузинських будинків, використання вантажівок для вивезення награбованих речей. Цінні речі вивозили з будинків чи ферм до того, як їх підпалили» [65].

Уряд Грузії подав скаргу у 2008 р., відразу після конфлікту. За 3 роки, у 2011 р. її було визнано прийнятною і в 2012 р. передано на розгляд Великої палати ЄСПЛ — так само, як це відбулося з українськими скаргами. Тепер, 21 січня 2021 р., за 12 років після подання скарги Суд проголосив своє рішення по суті. Певною мірою на неї можна орієнтуватися щодо строків розгляду у справах України проти Росії. Спільними ці справі також роблять і наявність ефективного контролю Росії і як наслідок — відповідальність саме Росії за порушення, які мали місце під час окупації, та в цілому застосування Конвенції 1950 р. у період міжнародного збройного конфлікту [64].

Для України це проміжне рішення містить як позитивні, так і негативні моменти. Треба зазначити, що, на жаль, Суд не визнав контроль з боку Росії в Південній Осетії під час війни. Про що висказалася у своїй окремій думці суддя від України Юдківська. На думку професора міжнародного

публічного права при Університеті британського міста Ноттінгем Марка Мілановіча, всі претензії щодо порушення прав людини на окупованому Донбасі, які стосуватимуться періоду активних бойових дій, з високим рівнем імовірності можуть бути відхилені судом. Певні шанси переконати суддів у тому, що Росія несе відповідальність за порушення прав людини на Донбасі вже під час бойових дій в Україні все ж є, адже питання залишається неоднозначним з юридичної точки зору. Про це свідчить і той факт, що судді у Страсбургу були далекими від одностайності - рішення було ухвалене 11 суддями проти шести.

Друга частина рішення ЄСПЛ стосується періоду після припинення бойових дій, тобто після 12 серпня 2008 року. Переважною більшістю голосів (16 проти одного) ЄСПЛ визнав «ефективний контроль» Росії у Південній Осетії і Абхазії, а також «буферній зоні» з 12 серпня до 10 жовтня 2008 року. Більш того, суд визнав, що з урахуванням «потужної російської присутності і залежності влади Південної Осетії і Абхазії від РФ», Москва зберегла такий контроль і пізніше. По суті судді вказали на те, що РФ несе відповідальність не лише за дії, але і за бездіяльність, тобто пасивне спостереження за тим, як цивільне населення піддавалося жорстокому поводженню, а будинки - підпалам і грабіжу. Для України визнання суддями у Страсбургу того факту, що Росія і після бойових дій зберегла фактичний контроль над Південною Осетією і Абхазією є ключовим позитивним сигналом. Отже, на даному етапі найголовнішим завданням України залишається доказування прямого зв'язку між впливом Російської Федерації на незаконні формування «ДНР» та «ЛНР» [66].

Важливо нагадати, що головне завдання України в рамках міждержавних позовів до ЄСПЛ — це не визнання Кримського півострову та окремих частин Донецької та Луганської областей окупованими Російською Федерацією, тому що юрисдикція Європейського суду з прав людини може обмежуватися лише питаннями, які висвітлюються в ЄСПЛ. Саме тому, для України найважливішим завданням залишається доказування присутності та

контролю Російської Федерації над тимчасово окупованими територіями, що допоможе у просуванні інших міжнародних справ проти РФ, які перебувають в інших площинах міжнародного права. Тобто зараз важливо визначити момент, з якого Росія має відповідати за порушення Європейської конвенції з прав людини у Криму. Україна наводить аргументи з 28 лютого, коли було захоплено адмінбудівлі та військові об'єкти у Криму. В свою чергу, РФ зазначає, що ефективний контроль Росія почала здійснювати після 18 березня, коли було прийняте рішення Держдуми про приєднання Криму до Росії. РФ намагається переконати ЄСПЛ у тому, що справа «Україна проти Росії» є суто політичною і пропагандистською. Саме той факт, що ЄСПЛ не займається політичними справами, може нашкодити Україні на фазі встановлення юрисдикції, через те що через міждержавну справу, ЄСПЛ може створити небезпечний прецедент, який виллється в подання інших міждержавних справ [67].

Отже, Україною для захисту своїх національних інтересів у загальному плані, та задля захисту права власності на окупованих територіях зокрема, використовується юрисдикція Європейського суду з прав людини. Зокрема, Україна використовує процедуру подання міждержавних спорів проти Російської Федерації. На даний момент Україною подано шість міждержавних позовів проти Російської Федерації в ЄСПЛ: “Ukraine v. Russian Federation (re Crimea)” & “Ukraine v. Russian Federation (VII), Ukraine v. Russian Federation (III)”, “Ukraine and the Netherlands v. Russian Federation”, “Ukraine v. Russian Federation (VIII)”, “Ukraine v. Russian Federation (IX)”, “Russia v. Ukraine”.

У справі «Україна проти Російської Федерації (щодо Криму)», Великою Палатою було винесено винесла рішення щодо прийнятності. При винесенні свого рішення, Суд керувався звітами Управлінням верховного комісара ООН з прав людини за 2017 рік, де вказується на «широкомасштабну експропріацію державної та приватної власності».

Справа «Україна та Нідерланди проти Росії» стосується порушень прав

людини на окремих тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, в тому числі і порушення майнових прав.

Головним завданням при поданні міждержавних позовів Україною проти Російської Федерації є офіційне визнання міжнародно-правовими структурами міжнародного права факту присутності та контролю Російської Федерації над тимчасово окупованими територіями, що допоможе у просуванні інших міжнародних справ проти РФ, які перебувають в інших площинах міжнародного права.

РОЗДІЛ 3

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ УКРАЇНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

На момент тимчасової окупації в Криму було зареєстровано понад 20 тис. приватних юридичних осіб. Станом на початок 2014 року, їх загальні активи становили 146,714 млрд грн, або \$18,488 млрд. З них 73,223 млрд грн припадало на необоротні активи, з яких 42,457 млрд грн — на основні засоби. В 2013 році вони генерували чистих продажів на 74,674 млрд грн, або \$9,41 млрд. Приватним власникам на півострові належала генерація та розподілення електроенергії, розподілення газу, переробна промисловість, а також будівництво, частина рекреаційного комплексу, інші види послуг [47, с.42].

Невизнаний статус «республік» та незаконність захоплення та «націоналізації» майна українських підприємств унеможливають будь-які фінансові відносини із зарубіжними контрагентами та значно ускладнюють здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Немає механізмів, які б дозволили вирішити проблему легітимізації незаконного заволодіння майном державних і приватних підприємств на окупованих територіях. З юридичної точки зору «підприємств ДНР і ЛНР» не існує. Усе це обумовлює повну економічну ізоляцію «республік». На окупованих територіях Донецької та Луганської областей залишилося 388 державних підприємств, 4 500 об'єктів державної власності (об'єкти нерухомості) та понад 100 великих підприємств недержавної форми власності. Загалом втрачено близько 50% промислового потенціалу Донбасу. Обладнання окремих підприємств було вивезено на територію РФ або розібрано на металобрухт. Втрата контролю над активами на окупованих територіях не означає втрату права власності на них. Дотепер «республіки» чітко не визначили позицію щодо прав власності. Проведені «націоналізації» та запровадження «зовнішнього управління» не дають жодної можливості легітимізувати незаконне заволодіння майном. Держава

та громадяни України як і раніше залишаються юридичними власниками всіх втрачених підприємств та активів. Зокрема, холдинг «Метінвест» не сприймає захоплені підприємства як остаточно втрачені. Підтвердженням цьому є факт купівлі холдингом «Метінвест» 5% акцій «Харцизького трубного заводу» і понад 4,5% акцій «Єнакіївського металургійного заводу» в 2018р. [68, с. 45]. Під контролем окупаційної адміністрації, триває процес так званої «націоналізації» підприємств, які раніше працювали під юрисдикцією України або належать громадянам України, що проживають від початку конфлікту на території, підконтрольній українському уряду. Незаконна «влада» оголосила «зовнішнє управління» на всіх підприємствах, які працюють на окупованій території Донбасу, але зареєстровані на підконтрольній Україні території і, відповідно, сплачують податки в Україні. До цього переліку увійшли 26 компаній, які ДФС зараховує до категорії «великі платники податків» і які розташовані на окупованій території Донбасу. Серед підприємств, що опинилися під тимчасовою окупацією можна виділити: «ДТЕК Енерго»; ТзОВ «Першотравеньський ремонтно-механічний завод»; ТзОВ «ДТЕК Сервіс»; ТзОВ «Метінвест-Україна»; ТзОВ «ДТЕК Трейдинг»; ТзОВ «ДТЕК Добропіллявугілля»; ТзОВ «ДТЕК»; ТзОВ «ДТЕК Свердловантрацит»; ТзОВ «ДТЕК Ровенькиантрацит»; ТзОВ «Метінвест інжиніринг»; ТзОВ «Центральна збагачувальна фабрика «Курахівська»; ПАТ «Футбольний клуб «Шахтар»; ПАТ «ДТЕК Пем-енерговугілля»; ПАТ «ДТЕК Добропільська ЦЗФ»; ПАТ «Донецьккокс»; ПАТ «Харцизький трубний завод» та ПАТ «Єнакіївський металургійний завод» [29].

3.1. Захист права власності юридичних осіб України на тимчасово окупованих територіях в умовах агресії Російської Федерації

Незаконна тимчасова окупація Криму завдала відчутний удар по фінансовій системі регіону. Відділення українських банків та банкомати

перестали обслуговувати клієнтів вже наприкінці березня 2014 року, а через американські та європейські санкції, Visa та Mastercard припинили обслуговування своїх карт на території півострова, заморозив платіжки кримчан й оператор електронних платежів PayPal. Майже одразу після окупації заяви про відкриття відділень у Криму зробили крупні російські банки (РНКБ, Генбанк, Крайінвестбанк, Банк «Росія» та інші). Українську «дочку» російського Сбербанку майже одразу було передано Російському національному комерційному банку (РНКБ). Це єдиний український банк, який продовжив працювати на півострові після початку тимчасової окупації. Більшість активів українських банків залишались на окупованій території. На кінець 2014 року Нацбанк оцінював втрати банківської системи від тимчасової окупації Криму на суму 22 млрд грн (\$1,4 млрд) [47, с. 47].

Тимчасова окупація Донбасу також суттєво послабила фінансову систему України. Упродовж 2014р. на окупованих територіях відбувалося масове закриття рахунків та вилучення депозитів клієнтами, що спричинило скорочення ресурсної бази банківської системи країни на 80,5 млрд. грн. Водночас банки втратили контроль над активами на окупованих територіях. Напередодні тимчасової окупації, на кінець березня 2014р., балансова вартість заборгованості клієнтів Луганської та Донецької областей по кредитах становила 70 млрд. грн. Тимчасова окупація створила для клієнтів можливості не погашати кредити. Натепер понад 70% кредитів клієнтам з тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях не обслуговуються. Хоч юридично банки і мали можливість отримати судові рішення про стягнення боргів з таких клієнтів, проте механізмів виконання таких рішень у випадку, якщо позичальник і заставне майно знаходилися на окупованій території, не було. Це стало причиною втрат українських банків у розмірі 50 млрд. грн [68, с. 44].

Втрати банківської системи на сході України формуються з: пасивів (строкові депозити, поточні кошти фізичних осіб і підприємств), кредитів юридичних осіб та населення, що вже не обслуговуються та своєчасно не

повертаються внаслідок воєнних дій, вимушено закритих (знищених, розграбованих тощо) відділень українських банків у прифронтовій зоні й на окупованих територіях, втрачених клієнтів або клієнтів, які припинили обслуговування в українських банках унаслідок еміграції за кордон або фізичної неможливості залишити окуповані території та обслуговуватися в українських банках, банків, збанкрутілих унаслідок втрат активів і пасивів на сході, гривневої й валютної готівки, що з різних причин не була своєчасно вивезена з території воєнних дій. Активні воєнні дії на сході супроводжувалися виявами мародерства та грабіжництва з боку сепаратистів, у тому числі щодо банківських установ. Офіційні цифри втрат банківської системи від потрапляння готівки до рук сепаратистів є відносно незначними – до 100 млн грн, або лише 204 тис. гривневих банкнот різного номіналу. Проте реальні втрати є значно більшими, оскільки банки зазвичай не коментують обсяг власних втрат готівки. Очевидно, що втрати банківської системи внаслідок бойових дій на сході України вагомо вплинули на розгортання протягом 2014 року банківської кризи, яка, своєю чергою, суттєво погіршила фінансово-економічний стан держави в цей період. [69, с.149].

1 квітня 2015 року ПАТ КБ «ПриватБанк» та ТОВ Фінансова Компанія «Фінілон» ініціювали арбітражний розгляд проти Російської Федерації на підставі Угоди між Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів України з Заохочення та Взаємного захисту інвестицій від 27 листопада 1998 року відповідно до регламенту ЮНСІТРАЛ 1976 року [70].

3 червня 2016 року, запитавши думки сторін, склад арбітражу задовольнив прохання України подати матеріали в цьому арбітражному розгляді як така, що не бере участі в суперечці сторони Російсько-Українського двостороннього інвестиційного договору. Після запрошення складу арбітражу, адресованого всім сторонам, Позивачі того ж дня представили коментарі щодо матеріалів України; Російська Федерація не надала жодних коментарів. Наступне прохання України про присутність та

усний виступ на слуханні було відхилено складом арбітражу 7 липня 2016 року. 4 лютого 2019 року склад арбітражу після наради виніс одностайне Часткове Рішення з питань відповідальності Відповідача щодо вимог Позивачів [71, 72]. 8 травня 2019 року склад арбітражу повідомив сторони, що він вважає корисним для Позивача, представити подальші пояснення з питань збитків, які б враховували висновки складу арбітражу, викладені в його частковому Рішенні. Склад арбітражу запросив Позивача подати зазначені змінені пояснення до 19 червня 2019 року, а також запросив Відповідача повідомити про те, чи збирається він подавати відповідь на змінені пояснення Позивача з питання збитків. 21 травня 2019 року Відповідач, який раніше не брав участь у розгляді, висловив готовність брати участь у цьому арбітражному розгляді. У листах від 21 травня, 18 червня та 19 липня 2019 року Відповідач попросив склад арбітражу: «Дозволити Відповідачу надати письмові та усні пояснення з питання юрисдикції; або як альтернативу призупинити розгляд до результатів судового розгляду, ініційоване Відповідачем 2 травня 2019 року в Апеляційному Суді Гааги, скасувати винесене складом арбітражу проміжне рішення від 24 лютого 2017 року та часткове рішення від 4 лютого 2019 року; та якщо компетенція складу арбітражу підтверджена, надати Відповідачу можливість заявити заперечення щодо суті спору та за розміром збитків, шляхом проведення слухання для дослідження доказів». У листах від 7 червня та 16 липня 2019 року Позивач погодився з тим, що Відповідач має право брати участь у розгляді на стадії збитків, але попросив склад арбітражу відмовити у задоволенні інших вимог Відповідача. 12 вересня 2019 року склад арбітражу прийняв наказ із процесуальних питань, у якому задовольнив прохання Відповідача про надання пояснень з питань відшкодування збитків, а також про надання пояснень на підтримку доказу про те, що «ПриватБанк» . . . не є інвестором у значенні Статті 1 Угоди між Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів України з Заохочення та Взаємного захисту інвестицій від 27 листопада 1998 року. Склад арбітражу відмовив у задоволенні вимог

Відповідача, зазначаючи, що Відповідач «матиме можливість заявити всі свої аргументи з питання юрисдикції в ході судового розгляду щодо скасування арбітражних рішень в Апеляційному Суді м. Гааги» За останньою інформацією, поданою в прес-релізі арбітражу, слухання по розміру збитків від незаконної експропріації призначені на 17-21 травня 2021 року [73].

«ДТЕК Крименерго» до тимчасової окупації півострова Росією був найбільшим постачальником електроенергії Криму і забезпечував понад 80% поставок електроенергії на території Кримського півострова. ДТЕК - це енергетичний підрозділ бізнес-групи System Capital Management, кримські активи якого були незаконно експропрійовані. В квітні 2017 році холдинг ініціював розгляд інвестиційного спору щодо своїх активів у Криму. Вартість націоналізованого майна була оцінена приблизно в \$500 млн. Для захисту інтересів була залучена міжнародна юридична компанія Covington and Burling LLP. Не дочекавшись від російського уряду відповіді на звернення, у вересні того ж року холдинг повідомив про підготовку позову. Станом на червень 2021 року, в компанії очікували рішення арбітражу до літа 2022 року [74; 47, с. 43]

3 червня 2015 року до Російської Федерації був поданий позов від ТОВ «Стабіль». 3 грудня 2015 року склад арбітражу провів перше слухання. У ході цього слухання було розглянуто процесуальні питання. Позивач та Російська Федерація були запрошені до участі. Після слухання, 16 та 17 грудня 2015 року, склад арбітражу видав процесуальний наказ, який визначив Женеvu (Швейцарія) як місце арбітражу, призначаючи Постійну палату третейського суду, як реєстратора і встановлюючи процесуальний розклад 16 січня 2015 року. Російська Федерація не подала заперечення за позовом до 15 квітня 2016 року, термін, встановлений у процесуальному розкладі. 22 квітня 2016 року склад арбітражу ухвалив продовжити позов, відповідно до статті 28 (1) регламенту ЮНСІТРАЛ, незважаючи на неподання Російською Федерацією заперечень за позовом [75]. 26 червня 2017 року, після проведення обговорень, склад арбітражу одногolosно виніс Рішення про наявність

юрисдикції. Зважаючи на те, що Відповідач не бере участі у розглядах, склад арбітражу вирішив напередодні слухання по суті спору, який був призначений на лютий 2018 року, поставити сторонам питання, що виникають із письмових пояснень Позивачів. 21 вересня 2017 року, відповідно до Процесуального Наказу № 6, склад арбітражу поставив сторонам питання щодо суті спору. 20 листопада 2017 року Позивач подав свої відповіді на питання складу арбітражу. Відповідач не надав жодних відповідей. Наприкінці слухання сторони були повідомлені про те, що, беручи до уваги особливі обставини, а саме, відсутність однієї зі сторін розгляду та наявність лише одного експерта з оцінки, склад арбітражу має намір призначити згідно зі статтею 27 Арбітражного Регламенту ЮНСІТРАЛ 1976 року власного експерта, якому він поставить конкретні питання щодо визначення розміру компенсації, належної Позивачам [76].

Згодом Російська Федерація звернулася до Швейцарського Федерального суду з апеляційним провадженням, стверджуючи, що арбітраж помилково визнав свою юрисдикцію, враховуючи, що зміни кордонів, які відбулися після укладення договору про взаємний захист інвестицій не слід було брати до уваги, проте Федеральний суд відхилив апеляційну скаргу, через те що договір про взаємний захист інвестицій не стосується лише інвестицій, які спочатку були здійснені на території іншої Договірної Держави, а й тих, які наразі знаходяться під юрисдикцією. Таким чином, арбітражне застереження, є застосовним, тому Арбітражний суд справедливо визнав себе компетентним [77]. У своєму рішенні Швейцарський Федеральний суд виразив наступну думку: «Російська Федерація стверджувала, що оскаржуване арбітражне рішення є недійсним або, принаймні, підлягає оскарженню через відсутність спору. У оскаржуваному рішенні арбітражний суд зазначив, що спір охоплювався географічним і тимчасовим критерієм Угоди про захист інвестицій 1998 року. Рішення арбітражного суду про статус Криму мало юридичні наслідки як для сторін спору, так і для України, оскільки докорінно змінило зобов'язання

договірних держав щодо угоди. Всупереч точки зору Російської Федерації, предметом арбітражу був не статус Криму щодо Угоди про захист інвестицій 1998 року чи його міжнародно-правовий статус, а позов про виплату компенсації на загальну суму 47 406 455 доларів США плюс відсотки в результаті нібито порушення Умов договору через експропріацію інвестицій» [78].

Через відсутність участі у позові Відповідача, Арбітраж, згідно з регламентом ЮНСІТРАЛ, повідомив Сторони про свій намір призначити власного експерта з оцінки збитків. 17 березня 2018 року, запитавши думки Сторін щодо кандидатури потенційного експерта та його умов призначення, склад арбітражу прийняв Процесуальні Накази № 9 і 10, якими призначив експерта з оцінки, а також затвердив одинадцять поставлених перед ним конкретних питань. Сторонам було запропоновано прокоментувати обидві версії звіту. Позивач представив свої коментарі 3 та 31 липня 2018 року. Відповідач коментарів не надав. 12 квітня 2019 року після наради склад арбітражу одноголосно виніс Остаточні Рішення щодо вищевказаного арбітражного розгляду [79].

Наступний позов до Інвестиційного арбітражу був поданий групою українських юридичних осіб, а саме: ТОВ «Лугзор», ТОВ «Аберон», ТОВ «Лібсеть», ТОВ «Укрінтерінвест», Публічне акціонерне товариство «ДніпроАзот». Позивачі ініціювали розгляд на підставі Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ 1976 року, надіславши Відповідачу повідомлення про арбітраж від 27 травня 2015 року. У листах від 12 серпня та 15 вересня 2015 року Російська Федерація заявила, як і у попередніх позовах про відсутність у арбітражу юрисдикції щодо вирішення спору. Відповідач також зазначив, що ніщо в його кореспонденції не «має бути витлумачено як згоду Російської Федерації на Згоду на участь в арбітражі, або як процесуальні дії, вжиті в рамках розгляду». 2 серпня 2016 року склад арбітражу ухвалив, що відповідно до статті 28(1) Регламенту ЮНСІТРАЛ цей арбітражний розгляд буде продовжено, незважаючи на неподання Відповідачем заперечення за

позовом. 23 листопада 2016 року, запитавши думки сторін, склад арбітражу прийняв Наказ з процесуальних питань № 4, який передбачає поділ арбітражного розгляду на стадію розгляду питань юрисдикції та допустимості та на стадію встановлення відповідальності та визначення розміру збитків. 22 лютого 2017 року, попередньо запитавши думки сторін щодо кандидатур передбачуваних експертів та умов їх призначення, склад арбітражу повідомив сторони про призначення експерта з українського права та експерта з російського права відповідно до статті 27(1) Регламенту ЮНСІТРАЛ. Згодом, кожен із призначених експертів підготував звіт із конкретних питань, поставлених складом арбітражу. Звіти експертів були потім надіслані сторонам. 8 травня 2017 року Позивачі подали свої коментарі до звітів експертів [80]. Надалі, 5 квітня 2019 року Відповідач, який не брав участі раніше у розгляді, висловив намір брати участь у розгляді та клопотав про поділ розгляду та надання йому можливості подати пояснення з питань юрисдикції, по суті спору та розміру збитків. 7 червня 2019 року, беручи до уваги думки сторін, склад арбітражу прийняв наказ із процесуальних питань, що дозволяє Відповідачу подати єдині вичерпні пояснення з усіх питань, пов'язаних із юрисдикцією, допустимістю, встановленням відповідальності та розміром збитків. Своє клопотання Російська Федерація подала для того, щоб у повному обсязі викласти свою позицію та забезпечити ефективний захист своїх прав. Відповідач пояснив, що він «раніше не брав участі в арбітражному розгляді, оскільки питання наявності юрисдикції не викликало сумнівів – склад арбітражу не має юрисдикції», тоді як зараз «участь стала практичною необхідністю, оскільки деякі недавні арбітражні рішення містять помилкове тлумачення основних принципів публічного права». Зокрема, відповідач попросив склад арбітражу надати йому час до 5 вересня 2019 року для подання клопотання про поділ розгляду, в якому він клопотатиме про розгляд питань юрисдикції, що виникають у цьому арбітражному розгляді, у межах окремої процесуальної стадії. Відповідач також зазначив, що якщо даний арбітражний розгляд продовжиться після юрисдикційної стадії, він

хотів би подати пояснення по суті спору і за розміром збитків. У листах від 18 квітня та 10 травня 2019 року Позивачі заявили заперечення щодо Клопотання Відповідача. Враховуючи зацікавленість Позивачів в ефективності розгляду, а також затримку, яка неминуче б настала, якби Клопотання Відповідача було задоволене у тому вигляді, в якому воно було сформульовано, склад арбітражу дійшов висновку про те, що належного балансу буде досягнуто за допомогою надання Відповідачу однієї заключної можливості викладу своєї позиції. Відповідно, у Наказі з процесуальних питань № 6 склад арбітражу дозволив Відповідачу надати єдині вичерпні пояснення з усіх питань, пов'язаних з юрисдикцією, допустимістю, встановленням відповідальності та розміром збитків у строк, що не перевищує 5 вересня 2019 року. В свою чергу, Позивачі у своєму Клопотанні клопотали, щоб склад арбітражу ухвалив: стягнути з Відповідача всі витрати Позивачів на даній стадії розгляду, пов'язаної з поданням Відповідачем Вичерпних Пояснень; та покрити витрати Позивачів на даному етапі провадження. 30 серпня 2019 року склад арбітражу прийняв Наказ із процесуальних питань № 7, відмовивши Позивачам у цьому клопотанні [81].

Як можна простежити з усіх арбітражних процесів проти Російської Федерації, їх об'єднує не лише однакове подання позову на основі двосторонньої Угоди про взаємний захист інвестицій, але й також через використання так званої «партизанської тактики», а саме неучасті однієї зі сторін. Цей термін уперше використав Майкл Хванг у статті «Чому досі існує опір арбітражу в Азії?». Автор наводить кілька ознак «партизанів», включаючи незацікавленість у кінцевому рішенні, а також визначає мету такої тактики — безрезультатність і недійсність арбітражного процесу. Класичними та найпоширенішими формами «партизанської тактики» є, наприклад, зміна представників сторін, що призводить до затягування процесу, підслуховування чи нагляд за іншою стороною або арбітром, неодноразові та необгрунтовані заяви про відвід арбітра.

Визначення інвестицій та інвестора тісно пов'язане з територіальними

межами договірних сторін. Згідно з ч.4 ст.1 угоди термін «територія» означає територію України або територію Російської Федерації, а також їх відповідну виняткову економічну зону й континентальний шельф, обумовлені на підставі міжнародного права. Проте положення Українсько-російської Угоди не обмежують визначення території України чи Росії відповідним національним законодавством. Тому є підстави розглядати можливість тлумачення поняття «територія», що вживається в угоді, через визначення юрисдикції тієї чи іншої держави на Кримському півострові згідно з міжнародним публічним правом. Тобто з огляду на норми міжнародного права територія РФ відповідно до Українсько-російської Угоди може включати територію Кримського півострова на підставі здійснення на ній Росією ефективного контролю. Таке тлумачення не суперечить визнанню територіальної цілісності України. Воно лише доводить справедливість принципу, за якого держави з поширенням свого контролю на терени поза національними кордонами одночасно набувають обов'язок поважати права осіб на цих територіях.

Стосовно ймовірних прогнозів рішень арбітражу, навіть за умови визнання позовів — повного чи часткового — інвестори, швидше за все, стикнуться з не менш складною перепоною — виконанням таких рішень. Поки що чи не кожний успішний позов інвесторів проти РФ закінчується відсутністю добровільного виконання Росією арбітражного рішення та необхідністю пошуків її активів у всьому світі. Так, наприклад, було з однією з перших інвестиційних справ за позовом громадянина ФРН Франца Зедельмайера. Після винесення арбітражного рішення від 7.07.98 він був змушений звертатися з численними позовами щодо арешту майна Російської Федерації [82].

Більше того, справи щодо Криму пов'язані з унікальним питанням юрисдикції щодо територіальної сфери дії Угоди. А саме, чи є окупований Крим тепер російською територією в розумінні Угоди. Де-юре російський суверенітет над півостровом був широко спростований, проте навіть Україна

погоджується з тим, що Крим де-факто знаходиться під контролем Росії. Низка арбітражних судів уже вирішила, що Крим є територією Росії в розумінні Угоди, незалежно від того, є російський контроль законним чи ні. Трибунали «Укрнафти» та «Стабіл» посилалися на англійські, українські та російські юридичні словники, які визначали термін «територія» без критеріїв суверенітету. Також трибунали, як повідомляється, посилалися на правило, що договори поширюються на «всю територію» держави без будь-яких застережень. Більше того, трибунали зазначили, що в тексті Угоди термін «територія» тісно пов'язаний із здатністю держав приймати закони, і лише Російська Федерація зараз приймає закони в Криму. У справах «Укрнафти» та «Стабіл» трибунали зазначили, що єдина тимчасова вимога міститься у статті 12, а саме, що інвестиції мають бути здійснені після 1 січня 1992 року. Обидва трибунали зазначили, що текст не вимагає, щоб інвестиції було надано Договірній Державі з самого початку та аргументовано, що формулювання статті 1 містить географічні, а не тимчасові критерії для інвестицій [83].

Саме тому, незаконна експропріація майна в Криму та на території ОРДЛО також торкнулася і юридичних осіб. Постраждали всі галузі бізнесу, як, наприклад, фінансова система. ПАТ КБ «Приват Банк» скористався можливістю подання позову до Міжнародного інвестиційного арбітражу за регламентом «ЮНСІТРАЛ». Тієюж можливістю скористався і «ДТЕК Крименерго», ТОВ «Стабіл» та багато інших українських юридичних осіб.

Всі справи об'єднує подання позовів на тлі порушення Угоди між Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів України з Заохочення та Взаємного захисту інвестицій від 27 листопада 1998. Виокремлюється тактика ігнорування Російською Федерацією інвестиційних спорів, яку також ще називають «партизанською практикою», а саме неучасті однієї зі сторін.

Цікавим є доктринальне питання визначення поняття «території» при розгляді інвестиційного арбітражу через Угоди між Урядом Російської

Федерації та Кабінетом Міністрів України з Заохочення та Взаємного захисту інвестицій, у якій поняття «території» означає територію України або територію Російської Федерації, а також їх відповідну виняткову економічну зону й континентальний шельф, обумовлені на підставі міжнародного права.

Стосовно перспектив даних позовів, то можна визначити значний відсоток перемог, як і з позовами, які були подані державними підприємствами, проте, зазначається, що інвестори стикнуться зі складністю виконання рішень арбітражу через багато ймовірну відмову РФ їх виконувати.

3.2. Захист права власності фізичних осіб України на тимчасово окупованих територіях в умовах агресії Російської Федерації

Основні майнові проблеми, пов'язані з тимчасовою окупацією окремих територій України наступні: Відсутність реєстру майнових прав на нерухоме та інше майно, розташоване на тимчасово окупованій території України. Відсутність бази обліку пошкодженого або зруйнованого майна, а також ефективного та уніфікованого механізму фіксації та оцінки пошкоджень чи руйнувань. Відсутність механізму щодо визначення розміру та порядку компенсацій за пошкоджене (зруйноване) майно [84, с. 77].

Іншими випадками втручання у право власності можуть бути: Розповсюдження заборони на володіння майном іноземцями (наприклад щодо землі або медіа-ресурсів); Поширення на територію Криму правил та стандартів, які виключають можливість володіння майном (наприклад, у разі володіння нерухомим майном на прибережній смузі); Вимога про сплату митних платежів під час ввезення на територію півострова або вивезення з неї майна, придбаного до тимчасової окупації; Припинення права власності на зброю або засоби самооборони, володіння якими допускалося відповідно до законодавства України, але які заборонені до цивільного обігу згідно із

законодавством України; Неможливість завершити розпочату приватизацію тощо [85, с. 18].

Юридичний статус земельних ділянок складний. В березні 2014 року «міністр РФ зі справ Криму» Олег Савельєв заявив, що жителі півострова, які відмовились від російського громадянства (таких тоді було близько 3 тис.), не позбудуться права на землю. Російський Земельний кодекс, як і український зараз, забороняє громадянам інших держав володіти землею сільськогосподарського призначення.

Але 20 березня 2020 року президент Володимир Путін підписав указ № 201, згідно з яким перелік територій РФ, де іноземні громадяни та юридичні особи не можуть володіти земельними ділянками (будь-якого призначення), був доповнений районами та містами Криму (по суті, всім Кримом). Міністерство іноземних справ України повідомило, що указ юридично нікчемний та не матиме правових наслідків для України. Станом на початок 2014 року, в Криму знаходилось понад 366 тис. житлових будинків та більше 935 тис. квартир. Загальна площа житлових приміщень становила майже 49 млн квадратних метрів. У серпні 2018 року правозахисники Української Гельсінкської спілки з прав людини повідомили про десять відомих випадків експропріації житла українських військовослужбовців і ще про 15 погроз. «Починаючи з 2014 року, почали створюватись «житлові комісії», до складу яких входили представники т.з. «правоохоронних органів Криму» та представники Міноборони РФ, які разом з представниками ЖЕКів відслідковували службове житло військовослужбовців ЗСУ» [47, с.50-51].

У Криму та Севастополі окупаційна влада позбавляє людей власності юридичними (але явно не правовими) методами. Підставами для порушення права у більшості випадків є рішення так званих «судів». У зв'язку з цим для визначення масштабів порушень у Криму, Регіональний центр прав людини разом з Прокуратурою АРК здійснювали моніторинг судових рішень. Основні способи позбавлення права власності: «націоналізація» (прийняття окупаційною владою актів, за якими державне або приватне майно

автоматично переходило у власність так званої Республіки Крим або міста Севастополь як суб'єктів Російської Федерації); примусовий викуп/продаж майна на підставі розпоряджень так званих органів влади; вилучення/знищення майна без будь-яких рішень окупаційних судів чи органів влади, вилучення/знищення майна за рішеннями окупаційних судів [86].

На Сході України одним із найбільших збитків, завданих внаслідок регулярних обстрілів у цьому регіоні, є шкода цивільному населенню, а саме — їх нерухомому майну. За даними звітів багатьох міжнародних організацій, спричинив значну дестабілізацію безпеки на регіональному рівні.

Регіональна безпека є складовою міжнародної безпеки в межах певної частини світу, регіону чи континенту. Під регіональною безпекою розуміється стан відносин усередині та між соціально-територіальними громадами певного регіону, в якому для всіх його держав і народів, громадянських інститутів і груп забезпечується захист їх життєво важливих інтересів та можливість реалізації, надійне існування та стійке соц розвиток. Регіональна безпека формується та реалізується на різних рівнях: у межах певного регіону країни, її окремих територіально-адміністративних одиниць, а також у масштабі групи країн, що належать до певного географічного регіону [87].

Поза увагою широкого загалу залишаються факти порушень норм міжнародного гуманітарного права, що могли призвести до такої кількості руйнувань. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, які було оприлюднено у 25-й доповіді УВКПЛ ООН, станом на 15 лютого 2019 р. по обидва боки від лінії зіткнення нараховувалося понад 50 тис. будинків цивільного населення, пошкоджених під час бойових дій, і домівки близько 40 тис. сімей, які живуть по обидва боки від лінії зіткнення, за повідомленнями, терміново потребували ремонту. За даними Донецької та Луганської ОДА, станом на лютий 2019 р. кількість пошкоджених житлових будинків на підконтрольній Уряду України території — 20 354 будинки. У

Донецькій області зазнало ушкоджень 12921 житловий будинок усіх форм власності, з них станом на лютий 2019 р. потребували відновлення 5822 будинки. У Луганській області — 7433 будинки всіх форм власності, з них станом на лютий 2019 р. потребували відновлення 3019 будинків. Необхідно зауважити, що кількість пошкоджених чи зруйнованих житлових об'єктів на підконтрольних Уряду України територіях є більшою. У ці статистичні дані не входять будинки, які розташовані у небезпечних зонах, та куди не мають доступу ні власники цього майна, ні представники місцевих органів влади [88, с.4,17]. Українська Гельсінська спілка з прав людини, яка надає допомогу мешканцям Донбасу, зазначає, що основними категоріями справ у сфері порушення права власності є справи щодо: руйнування та пошкодження майна; відсутності доступу до майна через його розташування на лінії розмежування; мобілізації майна військовослужбовцями [86].

Від початку бойових дій на Донбасі тисячам переселенців довелося залишити свої будинки, квартири та інше майно в рідних містах. І якщо раніше так звані «ДНР» і «ЛНР» займалися прямим відбиранням залишеного майна, то зараз, через 7 років, вирішили «узаконити» цей процес. У квітні «очільник ДНР» Денис Пушилін видав «указ», яким постановив окупаційним адміністраціям займатися «обліком і прийомом» такої нерухомості. Під його дію потрапляють житлові будинки, господарські будівлі та споруди, що «мають ознаки безхазяйних речей», а також земельні ділянки та інше майно, що залишилося після померлих власників, яке не оформили спадкоємці [89].

Перед поданням заяви до Європейського суду з прав людини потрібно вичерпати усі національні методи захисту своїх прав. Проте, на сьогодні немає практики Європейського суду, яка би чітко би встановила необхідність вичерпання національних засобів у формі звернення до російських судів. Тобто обидві позиції: необхідність вичерпання національних засобів, які Росія встановила наразі в Криму або звернення до Європейського Суду напряду із заявою, пояснюючою, що окупаційна влада не мала права, будь-які інші суди ніж ті, що існували до окупації влади, — обидві ці позиції

мають право існування [90].

Окрім міждержавних справ проти Російської Федерації, поданих в ЄСПЛ, налічують понад 4 000 індивідуальних позовів, пов'язаних з подіями в Криму або бойовими діями на Сході України. Такі заяви були подані проти України та Російської Федерації чи проти однієї з названих держав.

Справа «Лісний, Півень та Аннохін проти України та Росії» вважається прецедентною, тому що це була перша справа, яка була винесена щодо майнових збитків фізичної особи внаслідок збройного конфлікту на Сході України. Заявник з родиною проживає у місті Ясинувата Донецької області. Заявник жив у будинку, який належав його матері. 17 серпня 2014 року будинок було зруйновано під час обстрілу. Усе в будинку, зокрема гроші на суму 35 000 дол. США, було знищено. Заявник надав Суду копію паспорта і фотографії зруйнованого будинку.

Посилаючись на статтю 2, пункт 1 статті 6, статті 8, 10 і 13 Конвенції, заявники поскаржилися, що їхні права відповідно до Конвенції не можуть бути ефективно гарантовані, оскільки державні установи на Східній Україні, зокрема суди, призупинили свою роботу і були переміщені на території, підконтрольні Уряду України. Заявники також скаржаться, що їхнє життя було поставлено під загрозу через обстріли сіл, в яких вони проживали. Якщо процитувати статтю 1 Протоколу № 1, заявники скаржаться, що обстріли перешкоджають мирному користуванню своїм майном і проживанню. Суд ухвалив, що заявник, який поскаржився на зруйнування свого дому, повинен принаймні надати стислий опис зазначеної з власності. Ще як додаткові достовірні докази права власності на майно або місце проживання Суд прийняв такі документи: свідоцтва про право власності, витяги із земельного і податкового реєстрів, документи, видані місцевою адміністрацією, плани, фотографії і квитанції на оплату комунальних послуг, а також докази отримання пошти, заяви свідків або будь-які інші відповідні докази.

У поточних справах Суд зауважив, що від самого початку інтереси заявників представляли адвокати. Однак перший заявник надав лише копію

свого паспорта і фотографії зруйнованого будинку. Не було надано жодних доказів права власності на будинок або будь-яких інших прав, які могли належати заявнику, щодо будинку. Друга заявниця надала копію свого паспорта і копії різних звітів Організації з безпеки і співробітництва в Європі, а також деякі роздруковані матеріали з Інтернету про загальну ситуацію на сході України. Третій заявник подав лише копію свого паспорта.

Однак слід зауважити, що заявники не навели жодних причин щодо того, чому вони не змогли надати відповідні документи, які підкріплюють їхні скарги щодо порушення прав відповідно до Конвенції. Також вони не повідомили Суд про будь-які спроби, які вони зробили для отримання принаймні частини документальних доказів для підкріплення їхніх звинувачень. З огляду на це було встановлено, що якщо сторона не надає доказів чи інформації, якої вимагає Суд, або з власної ініціативи не повідомляє інформації, яка має стосунок до справи, або якимсь іншим чином не бере ефективної участі у провадженні, Суд може сформулювати відповідні висновки, які, на його думку, випливають з таких обставин. Саме через факт того, що Позивачі не змогли надати Судові достатню документацію або ж аргументувати її відсутність справа була оголошена неприйнятною [91].

Справа «Цезар та інші проти України» стосувалася здійснення соціальних виплат на непідконтрольних державі територіях. Заявники стверджували, що українська влада незаконно і непропорційно призупинила виплату їм пенсій та інших соціальних виплат, які їм призначалися у місті Донецьку, території, яка тимчасово непідконтрольна у цей час Уряду. Вони також стверджували, що у результаті переведення судів зі Східної України, вони не могли подавати позовів до суду. І нарешті, перші три заявники стверджували, що вони зазнали дискримінації за ознакою місця їх проживання. Заявники скаржились, що виплати, належних їм соціальних виплат, були призупинені у порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції, яка говорить: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в

інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Уряд підтвердив, що внаслідок військових дій, які відбуваються на Сході України, держава мала припинити всі соціальні виплати на цих територіях. Проте національні органи влади запровадили нове законодавство, яке дозволяє одержувачам соціальних виплат з територій Донецької та Луганської областей, що не перебувають під контролем держави, звернутися до відповідних органів соціального страхування, розташованих на території, контрольованій Урядом для відновлення їх соціальних виплат. Як приклад ефективності новоствореної системи виплат соціальної допомоги, Уряд зазначив, що перший та другий заявники отримували соціальні виплати з 1 липня 2014 року, оскільки вони були зареєстровані в органах соціального страхування у місті Покровську (колишній Червоноармійськ), територія, контрольована Урядом. Уряд також зазначив, що як перший, так і другий заявники скористалися соціальними виплатами і вони не можуть вважатися жертвами порушення статті 1 Протоколу № 1 також і через те, що Заявники не вичерпали ефективних внутрішніх засобів правового захисту, перш ніж подавати свої заяви до Суду, всупереч пункту 1 статті 35 Конвенції.

Врешті, Суд оголосив скаргу відносно порушення 1 статті 6 Конвенції прийнятною, а решту заяв, в тому числі стосовно 1 Протоколу — неприйнятними [92].

Справа «Кандиба та інші проти України» також стосувалася нездійснення виплат на тимчасово окупованих територіях України. Заявники проживають у місті Луганськ на сході України. Усі вони отримували різні види соціальних виплат (наприклад, пенсії або допомогу на дітей). У червні 2014 року збройні формування почали захоплювати офіси Національного

банку України та інших регіональних фінансових установ у Донецькій та Луганській областях. 6 серпня 2014 року Національний банк України зупинив усі фінансові операції на непідконтрольній Уряду території України. За словами деяких заявників їхні соціальні виплати були припинені ще раніше, у липні 2014 року. Наприкінці 2014 року заявники подали позов проти Кабінету Міністрів України, вимагаючи визнання протиправною бездіяльність Кабінету Міністрів щодо забезпечення їхніх соціальних виплат та пенсій у липні-грудні 2014 року та покладення на нього зобов'язання щодо забезпечення виплати заборгованості з пенсійних та соціальних виплат заявникам за цей період. Вони стверджували, що з липня 2014 року держава припинила виплати їхніх пенсій без будь-яких законних підстав, тоді як ці пенсії та інші соціальні виплати були власністю заявників та єдиним джерелом доходу.

Спершу Позивачі звернулись до українських адміністративних судів, для того щоб оскаржити постанову Кабміну № 595, згідно 2 пункту якого, соціальні виплати на окупованих територіях повинні були призупинені до їх повернення під контроль органів державної влади. Заявники вимагали визнання цього положення незаконним та поновлення їм пенсійних платежів. Адміністративні суди трьох інстанції частково задовільнили цей позов, визнавши п. 2 нечинним на підставі, що Кабмін вийшов за межі своїх повноважень, приймаючи його. Водночас, у вимозі про поновлення платежів суди відмовили, пояснивши це тим, що заявники звернулись до неналежних відповідачів. Після цього заявники звернулись до ЄСПЛ, скаржачись на порушення ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд) та ст. 1 Першого протоколу (право власності) в зв'язку із невиконанням судового рішення на їхню користь. ЄСПЛ визнав заяву неприйнятною як таку, що очевидно необґрунтованою. Він посилався, зокрема, на рішення судів у другій справі ініційованій заявниками, якими їм було відмовлено у скарзі про незаконну бездіяльність при виконанні рішень та зазначив, що заявники не звернулись із позовами про поновлення платежів до відповідних судів.

Суд звернув увагу на те, що з вищезазначеного рішення не випливає, що заявникам мали бути виплачені будь-які матеріальні виплати. Якщо їхні скарги на підставі статті 1 Протоколу №1 мали на меті оскаржити невідновлення пенсій та інших соціальних виплат, заявникам слід було подати окремі позови з цього приводу відповідно до рекомендацій національних органів влади. Саме тому Суд визнав заяви Позивачів неприйнятними [93, 94].

Безперечно, цивільне населення, що проживало чи на даний момент проживає на тимчасово окупованих територіях України зазнало величезних майнових втрат. За даними міжнародних правозахисних організацій, як в Криму, так і на території ОРДЛО так звана «влада» незаконно експропріювала майно цивільних осіб без будь-яких рішень окупаційних судів чи органів влади, вилучення/знищення майна за рішеннями окупаційних судів. На Сході України одним із найбільших збитків, завданих нерухомому майну є регулярні обстрілів у цьому регіоні. Поза увагою широкого загалу залишаються факти порушень норм міжнародного гуманітарного права, що могли призвести до такої кількості руйнувань.

Єдиним способом для фізичних осіб захищати свою права на міжнародному рівні залишається подання індивідуальних позовів до ЄСПЛ.

Прецедентного характеру набули справи «Лісний, Півень та Аннохін проти України та Росії» тому що це була перша справа, яка була винесена щодо майнових збитків фізичної особи внаслідок збройного конфлікту на Сході України, проте через факт того, що Позивачі не змогли надати Судові достатню документацію або ж аргументувати її відсутність справа була оголошена непринятною.

Справа «Цезар та інші проти України» стосувалася здійснення соціальних виплат на непідконтрольних державі територіях. Заявники стверджували, що українська влада незаконно і непропорційно призупинила виплату їм пенсій та інших соціальних виплат, які їм призначалися у місті Донецьку, території, яка непідконтрольна у цей час Уряду. Згодом, Суд

встановив скаргу заявників за 1 статтею 1 Протоколу неприйнятною. Справа «Кандиба та інші проти України» також стосувалася нездійснення виплат на тимчасово окупованих територіях України. Спершу Позивачі звернулись до українських адміністративних судів, оскаржуючи постанову Кабміну №595, за п.2 якої соціальні виплати на окупованих територіях були призупинені до її повернення під контроль органів державної влади. ЄСПЛ визнав заяву неприйнятною. Він посилався, зокрема, на рішення судів у другій справі ініційованій заявниками, якими їм було відмовлено у скарзі про незаконну бездіяльність при виконанні рішень та зазначив, що заявники не звернулись із позовами про поновлення платежів до відповідних судів.

ВИСНОВКИ

Захист права власності в період окупації здійснюється через три режими, а саме: режим міжнародного гуманітарного права, режим міжнародного права прав людини та через систему конвенцій із захисту інвестицій. Режими МГП та міжнародного права прав людини при цьому мають однакові цілі та покликані захищати права людини, але мають наступні відмінності.

МГП має спеціальний режим застосування, застосовується виключно в період озброєного конфлікту. Питання, пов'язанні з одночасним застосуванням права прав людини та гуманітарного права, вирішуються за принципом «*lex specialis derogat legi generali*» («правило пріоритету спеціальної норми»). А самі режими співвідносяться, як загальний та спеціальний.

Можна виділити наступні джерела міжнародного гуманітарного права, що регламентують питання захисту права власності в період окупації: Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни та Додатковим протоколом до неї 1949 року, Конвенцією про закони та звичаї сухопутної війни (IV Гаазька конвенція) та звичасвими нормами міжнародного гуманітарного права.

Згідно норм МГП будь-яке знищення державою, що окупує, рухомого або нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб або держави, громад, або громадських чи кооперативних організацій, що не є абсолютно необхідним для військових операцій, забороняється. Заборона охоплює знищення всього майна (особистого чи нерухомого), незалежно від того, чи є воно приватною власністю, державною власністю, або суспільною власністю органів влади (районів, муніципалітетів, провінції тощо) або кооперативних організацій. Виключенням є лише ситуації, в яких майно може бути використане для воєнних дій, і право управляти нерухомим майном, що належить окупованій

державі, і користуватися ним.

Інтернованим, згідно міжнародного гуманітарного права дозволено зберігати предмети особистого користування. Гроші, чеки, облігації тощо, і цінності, що знаходяться в їхньому володінні, не можуть бути відібрані у них інакше як у встановленому порядку.

Громадянські об'єкти не можуть бути об'єктом нападу чи репресалій. Громадянськими об'єктами є всі об'єкти, які не є військовими об'єктами. Військовими об'єктами є об'єкти, які в силу свого характеру, розташування, призначення чи використання роблять ефективний внесок у воєнні дії та повну або часткову руйнацію, захоплення чи нейтралізація яких за існуючих на даний момент обставин дає явну військову перевагу.

Заборонений напад або знищення, вивозу або приведення в непридатність об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення, таких як запаси продуктів харчування, посіви, худобу, споруди для постачання питної води та запаси останньої, з метою недопущення їх використання цивільним населенням або протилежною стороною, як засобів підтримки існування, незалежно від мотивів, чи то з метою викликати голод серед цивільних осіб.

Будь-який цивільний об'єкт може зазнавати нападу, коли він втрачає свій цивільний характер і класифікується як військовий об'єкт.

У режимі міжнародного права прав людини у юрисдикції Європейського суду з прав людини, питання захисту права власності в період окупації висвітлюється у 1 статті Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основних свобод: Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до

загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Практика ЄСПЛ щодо порушення права власності на окупованих територіях нерозривно пов'язана із концепцією ефективного контролю, яка полягає в тому, що територіальна юрисдикція поширюється на будь-яку територію, яка на момент передбачуваного порушення перебуває під «загальним контролем» відповідної держави. Критеріями, що визначають ефективний контроль є, військова присутність держави у регіоні та ступінь, в якому військова, економічна та політична підтримка місцевим адміністраціям надає державі вплив і контроль над регіоном.

Також, важливо сказати про той факт, що зобов'язання держави стосовно поваги та захисту прав людини не зникають в умовах збройних конфліктів навіть у разі втрати контролю над частиною власної території.

Головним прецедентом щодо захисту права власності в період окупації вважається справа «Лоїзиду проти Туреччини». Відмова в доступі пані Лоїзиду до її власності на півночі Кіпру була визнана в рамках відповідальності юрисдикції Туреччини згідно зі ст. 1 Конвенції, а Туреччина була визнана відповідальною за порушення ЄКПЛ. Ключового значення у цій справі набуло формулювання концепції ефективного контролю над окупованими територіями, яке означає, що в момент окупації певної території, держава окупант несе всю повноту відповідальності за підтримання прав людини та у разі порушення цих прав буде відповідальна за їх порушення. Отже, це означає, що юрисдикція держави окупанта не обмежується національною територією, а відповідальність держави-учасниці настає від моменту здійснення нею фактичного контролю над територією, захопленою внаслідок військової акції. Аналогічними за суттю є справи «Дімейдс проти Туреччини» та «Доган та інші проти Туреччини».

Серед міждержавних справ виділяється справа «Кіпр проти Туреччини». Європейським судом з прав людини було встановлено, порушення 1 стаття Протоколу № 1 Конвенції щодо права власності. Після

анексії території півночі Кіпру, населення було позбавлено можливості управляти, використовувати та володіти своїм законним майном. У 2012 році уряд Кіпру запросив встановлення справедливої компенсації щодо зниклих без вести осіб і порушень прав людини греків-кіпріотів на півострові Карпас. Таким чином, ЄСПЛ 12 травня 2014 року зобов'язав турецький уряд виплатити 30 млн. євро, в якості компенсації моральної шкоди родичам зниклих без вести людей і 60 млн. євро, в якості компенсації моральної шкоди, завданої греками-кіпріотами з півострова Карпас, що знаходиться в Турецькій республіці Північного Кіпру.

Третій режим захисту права власності в період окупації — захист інтересів через Міжнародний інвестиційний арбітраж. Загалом, інвестиційні арбітражі можна поділити на дві групи — інституційні та *ad hoc*. В цілому, держава повинна бути підписантом Вашингтонська конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 1965 року. Рішення Арбітражу є зобов'язуючим для сторін і не підлягає апеляції або іншому способу оскарження, за винятком тих, які передбачені в цій Конвенції. Проте, якщо навіть держава не є підписантом даної конвенції, існує можливість розгляду справи *ad hoc* відповідно до Арбітражного регламенту Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL) при Постійній палаті третейського суду (PCA) в Гаазі.

Україна для захисту свого права власності в рамках агресії Російської Федерації, що призвела до тимчасової окупації Кримського півострову та окремих частин ОРДЛО, користується як юрисдикцією Європейського суду з прав людини, так і системою захисту інвестицій через Міжнародний інвестиційний арбітраж.

Так як Російська Федерація не є підписантом Вашингтонської конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами, усі позови проти неї було подано в рамках Договору між урядами України та Росії про заохочення та взаємний захист інвестицій 1998 року. Серед державних підприємств, що подали позов проти РФ щодо

захисту своїх інвестицій — НАК «Нафтогаз України», НЕК «Укренерго», «Ощадбанк» та ін..

Юрисдикція Постійного третейського суду обмежена питаннями Договору між урядами України та Росії про заохочення та взаємний захист інвестицій 1998 року. Проте, Суд при винесенні рішень опирався на концепцію ефективного контролю, і таким чином визнав РФ відповідальною за інвестиції на півострові Крим, і опосередковано визнаю РФ державою-окупантом.

З 2014 року Україна подала шість міждержавних справ проти Російської Федерації серед яких: “Ukraine v. Russian Federation (re Crimea)” & “Ukraine v. Russian Federation (VII), Ukraine v. Russian Federation (III)”, “Ukraine and the Netherlands v. Russian Federation”, “Ukraine v. Russian Federation (VIII)”, “Ukraine v. Russian Federation (IX)”, “Russia v. Ukraine”. Справи «Україна проти Російської Федерації (щодо Криму)» та «Україна та Нідерланди проти Росії» безпосередньо стосуються порушення права власності на тимчасово окупованих територіях.

Стосовно перспектив даних справ можна зазначити, що більш складним в плані доказування є справа «Україна та Нідерланди проти Росії» через те, що Російська Федерація, на відміну від Кримського півострову не визнає своєї юрисдикції над тимчасово окупованими територіями ОЛДЛЮ, що значно ускладнює процес доказування.

Головним завданням України при поданні міждержавних позовів до ЄСПЛ залишається не визнання Кримського півострову та окремих частин Донецької та Луганської областей окупованими Російською Федерацією, тому що юрисдикція Європейського суду з прав людини може обмежуватися лише питаннями, які висвітлюються в ЄКПЛ. На противагу, цим завданням є доказування присутності та контролю Російської Федерації над тимчасово окупованими територіями, що допоможе у просуванні інших справ проти Російської Федерації, які перебувають в інших площинах міжнародного права.

Не тільки Україна, як держава, але й юридичні та фізичні особи захищають свої майнові права в рамках тимчасової окупації Російською Федерацією. Українські юридичні особи скористалися механізмом захисту права власності через систему міжнародних інвестиційних арбітражів.

Стосовно спільних особливостей позовів проти Російської Федерації українських юридичних осіб, можна виділити наступні: небажання брати участь або навмисне затягування судового процесу відповідачем. Також, у всіх справах Російська Федерація не визнавала юрисдикції Суду. Ключового значення у справах набуло поняття «території», яке за Угодою означає територію України або територію Російської Федерації, а також їх відповідну виняткову економічну зону й континентальний шельф.

Положення Українсько-російської Угоди про взаємний захист інвестицій не обмежують визначення території України чи Росії відповідним національним законодавством. Тому визначення юрисдикції тієї чи іншої держави на Кримському півострові приймається згідно з міжнародним публічним правом.

Також, можна зазначити, що дані справи створюють певний прецедент, пов'язний із захистом інвестицій на окупованих територіях, бо у справах неодноразово підіймається питання, чи є окупований Крим тепер російською територією в розумінні Угоди.

Це означає, що якщо Російська Федерація здійснює ефективний контроль над територією Кримського півострова, а також визнається відповідальною за інвестиції на тимчасово окупованій території. Таке тлумачення не суперечить визнанню територіальної цілісності України. Воно лише доводить справедливість принципу, за якого держави з поширенням свого контролю на терени поза національними кордонами одночасно набувають обов'язок поважати права осіб на цих територіях.

Тобто, фактично це означає, що хоч Суд і не був уповноважений розглядати питання приналежності Криму, через своє рішення він опосередковано визначив майно та активи, які залишилися на півострові, як

такі, що контролюються Російською Федерацією, а отже мало місце застосуванню концепції ефективного контролю.

Дані позови характеризуються значним відсотком перемог Позивачів, проте, зазначається, що скоріш за все інвестори стикнуться зі складністю виконання рішень арбітражу через небажання РФ визнавати рішення Суду та їх виконувати.

Для фізичних осіб єдиною можливістю захисту свого права на майно залишається можливість подання індивідуального позову до Європейського суду з прав людини.

Прецедентного характеру набули наступні справи, пов'язані з порушенням права власності на тимчасово окупованих територіях України.

Справа «Лісний, Півень та Аннохін проти України та Росії» — перша справа, яка була винесена щодо майнових збитків фізичної особи внаслідок збройного конфлікту на Сході України, проте через факт того, що Позивачі не змогли надати Судові достатню документацію або ж аргументувати її відсутність справа була оголошена неприйнятною.

Справа «Цезар та інші проти України» стосувалася здійснення соціальних виплат на непідконтрольних державі територіях. Заявники стверджували, що українська влада незаконно і непропорційно призупинила виплату їм пенсій та інших соціальних виплат, які їм призначалися у місті Донецьку, території, яка непідконтрольна у цей час Уряду. Згодом, Суд встановив скаргу заявників за 1 статтею 1 Протоколу неприйнятною. Справа «Кандиба та інші проти України» також стосувалася нездійснення виплат на тимчасово окупованих територіях України. Заявники проживають у місті Луганськ на сході України. Спершу Позивачі звернулись до українських адміністративних судів, оскаржуючи постанову Кабміну №595, за п.2 якої соціальні виплати на окупованих територіях були призупинені до її повернення під контроль органів державної влади. ЄСПЛ визнав заяву неприйнятною як таку, що очевидно необґрунтованою. Він посилався, зокрема, на рішення судів у другій справі ініційованій заявниками, якими їм

було відмовлено у скарзі про незаконну бездіяльність при виконанні рішень та зазначив, що заявники не звернулись із позовами про поновлення платежів до відповідних судів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міжнародне гуманітарне право URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/MHP-final.pdf>
2. Business and international humanitarian law URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0882.pdf.
3. Грушко М. В. Принцип *lex specialis*: взаємозв'язок міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права / М. В. Грушко // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Гельветика, 2020. – Т. 3. – С. 31-34.
4. Женевская конвенция от 12 августа 1949 года о защите гражданского населения во время войны URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian.shtml.
5. Commentary on Geneva Convention URL: https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/GC_1949-IV.pdf
6. Brilmayer L. Ownership or Use? Civilian Property Interests In International Humanitarian Law / L. Brilmayer, G. Chepiga. // Harvard International Law Journal. – 2008. – №49. – С.414–446.
7. Додатковий протокол до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf.
8. Конвенция о законах и обычаях сухопутной войны, 18 октября 1907 года URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/hague-convention-iv-181007.htm>.
9. Обычное гуманитарное право. Нормы. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf>.

10. The Occupation of Maritime Territory under International Humanitarian Law URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2910&context=ils>
11. Universal Declaration of Human Rights URL : <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
12. Declaration on the Human Rights of Individuals who are not nationals of the country in which they live URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.26_Declaration%20on%20the%20Human%20Rights%20of%20Individuals%20who%20are%20not%20nationals.pdf.
13. Протокол № 1 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2440801/2440801.htm>.
14. Захист внутрішньо переміжених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів URL: <https://rm.coe.int/handbook-costas-paraskeva-ukr/1680760881>.
15. Справа «Саргсян проти Азербайджану» URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5968>.
16. Case of “Assanidze v. Georgia” URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2271503/01%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-61875%22%5D%7D>.
17. Христова Г.О. Про позитивні зобов'язання держави в умовах збройного конфлікту та тимчасової втрати контролю над частиною своєї території / Ганна Олександрівна Христова. // Вісник Національної академії правових наук України — 2017. — № 2. — С.54-67.
18. Справа «Ілашку проти Модлови та Російської Федерації URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5966>.

- 19.Справа «Мозер проти Молдови та Росії» URL:
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5928>.
- 20.Справа «Лоїзиду проти Туреччини» URL:
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5965>.
- 21.Справа «Дімейдс проти Туреччини» URL:
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5969>.
- 22.Справа «Доган та інші проти Туреччини» URL:
<https://rm.coe.int/16806b596a>.
- 23.М.В. Менджул, Рогач О.Я. Практичні аспекти захисту прав внутрішньо переміщених осіб у Європейському суді з прав людини // Visegrad journal on human rights. 2018. № 2. Т.1 С. 107 - 112.
24. Case of “Svanidze v. Georgia” URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/GEO#{%22itemid%22:\[%22001-194611%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/GEO#{%22itemid%22:[%22001-194611%22]}).
- 25.Справа «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» URL:
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b592c>.
26. Grand Chamber judgment on “Cyprus v. Turkey” case URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:\[%22003-68489-68957%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-68489-68957%22]}).
27. Case of Cyprus v. Turkey URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:\[%22001-144151%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22001-144151%22]}).
28. Оцінка економічних втрат України від тимчасової окупації Кримського півострову URL: <https://ces.org.ua/assessment-of-ukraines-economic-losses-from-crimea/>.
29. Які українські підприємства націоналізували в ОРДЛО URL:
https://zaxid.net/yaki_ukrayinski_pidpriyemstva_natsionalizovali_v_dnr_i_l_nr_n1419295

30. Втрати від окупації територій Донбасу становлять 375 млрд грн, а витрати на відновлення перевищують \$21 млрд URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/723093.html>
31. Волошин Ю.О., Карпачова Н.І., Єпіфанов О.В., Марцеляк О.В. Міжнародно-правові стандарти в сфері охорони культурної спадщини та їх імплементація у національне законодавство держав. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв . –2019. –№ 2. –С. 35-41.
32. Незаконна експропріація власності України і її громадян в Криму . – URL: <https://crimea-platform.org/news/nezakonna-ekspropriaciya-vlasnosti-ukrayini-i-yiyi-gromadyan-v-krimu>.
33. Коментар МЗС України щодо запланованої незаконної «приватизації» Державного концерну «Масандра» URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-zaplanovanoyi-nezakonnoyi-privatizaciyi-derzhavnogo-koncernu-masandra>.
34. Римський статут Міжнародного уголовного суда URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
35. Вашингтонська конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 1965 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060#Text
36. Арбітражний Регламент ЮНСІТРАЛІ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_059#Text
37. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_101.
38. Claimants' Press Release on the Commencement of Arbitration URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw7650.pdf>
39. Uvarov S. Investment disputes related to Crimea: overview, 2019. URL: <https://journal.arbitration.ru/reviews/investment-disputes-related-to-crimea-overview/>.

- 40.5,2 млрд доларів – Нафтогаз подав до суду оцінку збитків від захоплення Росією активів групи в Криму URL: <https://naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/A4D2C15A2A605444C2258448002F0257>
41. Permanent Court of Arbitration in The Hague finds Russia expropriated Naftogaz assets in Crimea in violation of investment treaty URL: <https://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/90E8ACADAC9BA783C22583B0005C7E88?OpenDocument&year=2019&month=03&nt=News&>
42. «Нафтогаз» уточнив збитки від захоплення Росією активів групи в Криму URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/naftogaz-utochnyv-zbytky-vid-zakhoplennia-rosiieiu-aktyviv-hrupy-v-krymu>
43. PSA Press release № 1701 URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/1701>
44. PSA Press release № 2184 URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/2184>
45. PSA Press release № 2291 URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/2291>
46. PSA Press release № 2586 URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/2586>
47. Оцінка економічних втрат України від тимчасової окупації Кримського півострову: Аналітична записка / вик. Д. Горюнов, А. Твардовський, М. Кольцов // Центр економічної стратегії. – К., 2021. – 56 с.
48. Ukrenergo communicated an official notice of an investment dispute to the Russian Federation concerning its assets in Crimea URL: <https://ua.energy/main-events/ukrenergo-communicated-official-notice-investment-dispute-russian-federation-concerning-assets-crimea/>
49. NPC Ukrenergo v. Russian Federation URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/cases/1007/ukrenergo-v-russia>
50. Paris Court of Appeal sets aside PCA award for lack of temporal jurisdiction over investment URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-030-4904?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-030-4904?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)

- 51.Ощадбанк подав апеляцію до Касаційного суду Франції у справі про відшкодування збитків з боку РФ URL: <https://www.oschadbank.ua/news/osadbank-podav-apelaciju-do-kasacijnogo-sudu-francii-u-spravi-pro-vidskoduvanna-zbitkiv-z-boku-rf>
- 52.Пояснювальна записка до фінансового плану державного підприємства «Адміністрація морських портів України» на 2020 рік URL: <https://mtu.gov.ua/news/32103.html>
- 53.АМПУ вимагатиме від Росії понад 1,24 млрд грн компенсації за втрачене майно в кримських портах URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/625729.html>
- 54.Q & A on Inter-State Cases URL: https://echr.coe.int/Documents/Press_Q_A_Inter-State_cases_ENG.pdf
- 55.Inter-State applications URL: https://www.echr.coe.int/Documents/InterState_applications_ENG.pdf
- 56.Ukraine v. Russia (VIII) URL: <https://lawfare.gov.ua/cases/ukraine-v-russia-viii>
- 57.Волошин Ю.О., Замула А.Ю., Карпачова Н.І. Забезпечення права ув'язнених на належну медичну допомогу: міжнародні стандарти та національна практика. Запорозький медичинський журнал. –2019 . – Том 21, № 4(115) С. 511-516.
- 58.Україна проти Росії (щодо Криму) URL: <https://lawfare.gov.ua/cases/ukraine-vs-russia-crimea>
- 59.Interim measure granted in inter-State case brought by Ukraine against Russia URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-4699472-5703982%22%5D%7D>
- 60.Ukraine v. Russia (Re Crimea) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#_Toc60998621
- 61.European Court joins three inter-State cases concerning Eastern Ukraine URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng->

- [press#{%22fulltext%22:\[%228019/16%22\],%22sort%22:\[%22kdate%20Descending%22\]}](#)
62. European Court of Human Rights deals with cases concerning Crimea and Eastern Ukraine URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22fulltext%22:\[%2243800/14%22\],%22sort%22:\[%22kdate%20Ascending%22\],%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22itemid%22:\[%22003-4945099-6056223%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22fulltext%22:[%2243800/14%22],%22sort%22:[%22kdate%20Ascending%22],%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22itemid%22:[%22003-4945099-6056223%22]})
63. ЄСПЛ відклав слухання справи Україна та Нідерланди проти РФ на 26 січня URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/779957.html>
64. Що об'єднує справи Грузії проти Росії та України проти Росії в ЄСПЛ URL: <https://yur-gazeta.com/interview/shcho-obednue-spravi-gruziyi-proti-rosiyi-ta-ukrayini-proti-rosiyi-v-espl.html>
65. Case of Georgia v. Russia (II) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-207757%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-207757%22]})
66. Грузія проти Росії: погана і хороша новини для України від ЄСПЛ URL: <https://www.dw.com/uk/hruziia-proty-rosii-pohana-i-khorosha-novyny-dlia-ukrainy-vid-yespl/a-56317213>
67. Мета Росії — переконати ЄСПЛ не розглядати справу «Україна проти Росії» — юристка URL: <https://lawfare.gov.ua/analytcs/russias-goal-persuade-ecthr-not-hear-ukraine-v-russia-lawyer>
68. Війна на Донбасі: реалії та перспективи врегулювання URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf
69. Донбас і Крим: ціна повернення URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-12/Razom_kRym_donbas-4ab2b.pdf
70. PCA Press Release № 7185 URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw7185.pdf>
71. PCA Press Release № 7490 URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw7490.pdf>

- 72.PCA Press Release № 10356 URL:
<https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw10356.pdf>
- 73.PCA Press Release № 11076 URL:
https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw11076_0.pdf
- 74.ДТЕК оскаржує націоналізацію Росією своїх активів в Криму URL:
<https://www.bbc.com/ukrainian/news-39564926>
- 75.PCA Press Release № 7259 URL:
https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw7259_0.pdf
- 76.PCA Press Release № 9502 URL:
<https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw9502.pdf>
- 77.PCA Press Release № 9997 URL:
<https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw9997.pdf>
- 78.PCA Press Release № 11140 URL:
<https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw11140.pdf>
- 79.PCA Press Release № 10482 URL:
<https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw10482.pdf>
- 80.PCA Press Release № 2263 URL:
<https://pcacases.com/web/sendAttach/2263>
- 81.PCA Press Release № 5689 URL:
<https://pcacases.com/web/sendAttach/5689>
- 82.«Партизанська практика» в інвестиційному арбітражі URL:
https://zib.com.ua/ua/125769-yuristi_rozpovili_pro_perspektivi_pozoviv_schodo_vtrachenih_html
- 83.Ongoing territorial Challenges in Crimea cases: Putting “Everest v. Russia in context” URL:
<http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2018/11/05/territorial-challenges-expected-in-crimea-cases-putting-everest-v-russia-in-context/>
- 84.Захист прав внутрішньо переміщених осіб: Аналіз та рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правової бази URL:

- https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Group-of-Influence_analyses.pdf
- 85.Крым без правил URL: https://krymbezpravil.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Crimea_Beyond_Rules_2_ru.pdf
- 86.Захист права власності на окупованій та непідконтрольній Україні території URL: <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/2583>
- 87.Волошин Ю.О. Legal globalization and interstate integration as a leading factor of the formation of state security and sovereignty. Atlantic Press. 2nd International Conference on Social, Economic and Academic Leadership . – 2018, № 11. – P. 351-358.
- 88.Збройний конфлікт на Сході України: шкода завдана житлу цивільного населення URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/report_on_damage_to_housing_of_the_civilian_population_in_the_eastern_ukraine_ukr.pdf
- 89.«Націоналізація» квартир в ОРДЛО: як захистити нерухомість, говоримо з Тетяною Івановою URL: <https://kanaldom.tv/uk/naczionalizacziya-kvartir-v-ordlo-o-tom-kak-zashhitit-nedvizhimost-govorim-s-tatyanoj-ivanovoj/>
- 90.Правова Абетка: право власності в період збройного конфлікту URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pravova-abetka-pravo-vlasnosti-v-period-zbrojnoho-konfliktu/>
- 91.Справа «Антон Васильович Лісний проти України та Росії» URL: <https://rm.coe.int/16-lisnyy-and-others-v-ukraine-and-russia-uaa/16806b5961>
- 92.Справа «Цезар та інші проти України» URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5963>

93. Справа « Кандиба та інші проти України» URL:
<https://rm.coe.int/kandyba-vs-ukraine-2020-ukr/1680a0c5df>

94.ЄСПЛ прийняв рішення на користь України у позові про виплату пенсій в ОРДЛО URL:
<https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/11/20/7116753/>